

4

**Millî Mücadele
Döneminde
Manisa**

**Manisa
During
the National Struggle**

Nejdet Bilgi

Millî Mücadele Döneminde Manisa

*Nejdet Bilgi**

Özet

Saruhan/Manisa Millî Mücadele yıllarında Aydın Vilayeti'ne bağlı dört sancaktan biriydi. Merkeziyle birlikte on bir kazadan oluşuyordu. 1919'daki toplam nüfusu 438 bin 372'di. Bunun yaklaşık %88'i Müslüman, %12'si gayrimüslimdi. Manisa Mondros Mütarekesi ile işgal tehdidi altına girdi. İzmir'in işgalinden on gün sonra, 25 Mayıs 1919 tarihinde işgale uğradı. 29 Mayıs'ta da Turgutlu işgal edildi. Yunanlılar Akhisar'ı da işgal ettilerse de beş gün sonra çekildiler. Kısa süre sonra, Akhisar-Soma ve Salihli-Alaşehir hatlarında Kuvâ-yı Milliye cepheleri oluştu. Yunan ilerleyişi yaklaşık bir yıl boyunca bu cephelerle duraklatıldı. Yunanlılar işgal alanında güçlerini takviye ettikten sonra, 20 Haziran 1920'de yeni bir ileri harekât başlattılar. 22 Haziran'da Akhisar, 23 Haziran'da Salihli, 24 Haziran'da Alaşehir, Soma ve Kırkağaç, 28 Haziran'da Kula, 29 Haziran'da Eşme, 15 Temmuz'da Gördes ve 21 Temmuz'da Demirci işgal edildi. Bu kazalardan Gördes ve Demirci dörder kez işgal edildi. Bölgedeki Akıncı müfrezeleri, Yunan ordusunu sürekli tedirgin etti. Bu yüzden Yunanlılar zaman zaman buralardan çekilmek zorunda kaldılar. Yunan ordusu 30 Ağustos 1922'de bozguna uğradı. Geçtiği yerleri yakıp yıkarak İzmir'e doğru çekildi. Türk birlikleri tarafından, Saruhan Sancağı'nın ilk kurtarılan merkezi 3 Eylül 1922'de Eşme oldu. 8 Eylül'de Manisa, son olarak da 13 Eylül'de Soma Türk birliklerinin denetimine girdi.

Anahtar Kelimeler

Saruhan Sancağı, Manisa'nın İşgali, Yunan İşgali, Alaşehir Kongresi, Manisa Yangını

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, nejdet.bilgi[at]gmail.com, ORCID: 0000-0002-2288-616X

Manisa During the National Struggle

Abstract

Saruhan/Manisa was one of the four sanjaks of Aydın Province during the National Struggle. It consisted of eleven districts together with its center. Its total population in 1919 was 438,372. Approximately 88% of this population was Muslim and 12% was non-Muslim. Manisa came under the threat of occupation with the Armistice of Mondros. It was occupied on May 25, 1919, ten days after the occupation of Izmir. On May 29, Turgutlu was occupied. The Greeks also occupied Akhisar, but withdrew after five days. Soon after, the Kuvâ-yı Milliye fronts formed on the Akhisar-Soma and Salihli-Alaşehir lines. The Greek advance was halted by these fronts for nearly a year. After reinforcing their forces in the occupied area, the Greeks launched a new advance on June 20, 1920. Akhisar on June 22, Salihli on June 23, Alaşehir, Soma and Kırkağaç on June 24, Kula on June 28, Eşme on June 29, Gördes on July 15 and Demirci on July 21. Among these accidents, Gördes and Demirci were occupied four times. The Akıncı detachments in the region constantly disrupted the Greek army. Therefore, the Greeks had to retreat from time to time. The Greek army was defeated on August 30, 1922. It retreated towards Izmir, burning and destroying the places it passed through. The first center of Saruhan Sanjak liberated by Turkish troops was Eşme on September 3, 1922. On September 8, Manisa and finally on September 13, Soma came under the control of Turkish troops.

Keywords

Saruhan Sanjak, Occupation of Manisa, Greek Occupation, Alaşehir Congress, Manisa Fire

1. Giriş

Millî Mücadele yıllarında Manisa, o tarihlerdeki adıyla Saruhan Sancağı, Aydın Vilayeti'ne bağlı dört sancaktan birisiydi. Sancak bu tarihlerde Manisa (Merkez), Akhisar, Alaşehir, Demirci, Eşme, Gördes, Kırkağaç, Kula, Turgutlu (Kasaba), Salihli ve Soma olmak üzere on bir kazadan oluşuyordu. İşgalin başladığı 1919 yılında Saruhan Sancağı'nın toplam nüfusu 438 bin 372'ydi.¹ Bu nüfusun 385 bin 19'u yani yaklaşık %88'i Müslüman; 44 bin 850'si Rum, 4 bin 258'i Ermeni, 3 bin 872'si Musevi ve 373'ü diğer topluluklar olmak üzere, %12'si gayrimüslimdi. Toplam nüfus 1917 yılı sonunda 448 bin 572 idi. Yani yaklaşık on bin kişi daha fazlaydı.

Şüphesiz bu sayılarda savaşın etkisini de görmek mümkündür. Nitekim, resmî kayıtlara göre, Saruhan Sancağı genelinde, sadece 1917 yılının on ayı zarfında ölenlerin sayısı 10 bin 219'dur ve bunun 8 bin 979'u Müslüman, 1.240'ı gayrimüslimdir. Ölen Müslüman nüfusun da 6 bin 842'sinin erkek olduğu dikkate alındığında, savaşın etkisi daha belirgin görülür.² On ayda kayda giren bu ölüm sayısı, günde ortalama otuz üç cenaze anlamına gelmektedir. I. Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuzluklar, ülkenin her yeri gibi Saruhan/Manisa ve bağlı kazalarını da etkilemiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında vilayet haline getirilen sancağın sınırları, Eşme ilçesinin 1953 yılında kurulan Uşak iline bağlanması dışında, yaklaşık aynı kalmıştır. Sancağın yüzölçümü 1929 salnamesine göre 13 bin 850 km²'dir.³ Sınırları çok değişmeden, yaklaşık on dört bin kilometrekarelik bu alan, 1920 sonlarına kadar Yunan işgal bölgesinin çekirdeğini oluşturmuştur.

Yaklaşık bir yıl boyunca, işgal alanının çeperlerinde oluşan cephelerde Kuvâ-yı Milliye ile çatışan Yunan ordusu, aynı zamanda işgali perçinlemeye de çalıştı. İşgali perçinlediğine inandıktan ve takviye edildikten sonra, yeniden bir ileri harekât başlattı ve 1921 Eylül'üne, yani Sakarya Zaferi'ne kadar -kontrol altında tutma gücünün çok üstündeki- geniş bir coğrafyayı işgal altına aldı. Sakarya yenilgisinden sonra da yaklaşık bir yıl boyunca, "Bu coğrafyayı nasıl elde tutarım?" sorusuna cevap bulmaya çalıştı. Nihayetinde, buldukları cevapların hiç birisi dertlerine çare olamadı. 26 Ağustos 1922'de başlayan Türk taarruzu karşısında, kaçmaktan ve hezimete uğramaktan başka bir akıbete nail olamadı.

¹ ATASE, A:1-2,D:124,F:6-1(92-42AB). Belge için Kübra Aslan'a teşekkür ederim.

² *İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917*, Haz. Erkan Serçe, İzmir: Akademi, 1998, s. 6-7,16-17, 22-23, 32-33'ten düzeltilerek alınmıştır.

³ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1928-1929*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1929, s. 716.

2. Manisa Kazası

Saruhan Sancağı'nın merkezi olan Manisa Kazası'nın, Palamut adlı bir nahiyesi ve 235 köyü bulunmaktaydı.⁴ 1919 yılında kazanın toplam nüfusu 118 bin 642'dir. Bu nüfusun 91 bin 467'si (%77) Müslüman, 22 bin 260'ı (%18,8) Rum, 2 bin 418'i (%2) Ermeni, 2 bin 186'sı (%1,84) Musevi, 230'u Protestan, 19'u Ermeni Katolik, 4'ü Latin ve 47'si yabancısıdır.⁵

Mütarekenin imzalanması, her yerde olduğu gibi Manisa'da da olumlu karşılanmıştı. Fakat mütarekenin Batı Anadolu Rumlarındaki karşılığı yabancı müdahalesi veya Yunan işgaliydi. Bu amaçla faaliyette bulunan "*Küçük Asya*" isimli bir gizli cemiyetleri de vardı. Manisa'da kurdukları başka bir cemiyet de "*Horado*" adını taşımaktaydı. Bu cemiyet de Yunan egemenliğini gerçekleştirmek amacını gütmekteydi.⁶ Rumların bu türden faaliyetleri, mütareke ile oluşan iyimser havayı işgal kaygısına dönüştürmüştü.

İzmir merkezine yakınlığı dolayısıyla, burada oluşan gündem, kısa sürede Manisa ve çevresinde, özellikle demiryolu güzergâhındaki merkezlerde öğreniliyordu. Gün içinde, İzmir-Bandırma ve İzmir-Afyon arasında işleyen trenler, Saruhan Sancağı sınırları içinde yer alan 28 ayrı istasyon⁷ aracılığı ile sadece İzmir'de yayınlanan gazeteleri değil, sözlü olarak nakledilen haber ve bilgileri de taşıyorlardı. Tabii olarak bu dönemin en istenmeyen haberleri işgalle ilgiliydi.

Nitekim, 23 Ocak 1919 tarihli bir haber de bu türdendi ve bölgede en büyük tepkiyi Manisa'da yarattı. İzmir'de yayınlanan *Anadolu* gazetesi, pazar günü Ayafotini kilisesinde Rum cemaatine vaaz veren bir papazın, pek yakında Yunan ordusunun İzmir ve çevresini işgal edeceğini, bu işgal sırasında ne kadar Türk kanı dökülürse hepsinin Rumlara helal ve büyük sevap olduğunu söylediğini yazdı ve Rumların Türkleri katliam ve imhaya teşvik edildiğini belirterek, hükûmetin dikkatini çekti.

Bu yayınlar karşısında resmî makamlar sessiz kalmakla beraber, benzer haberler özellikle Manisa'da bir duyarlılık oluşturdu. Nitekim bu yayın üzerine Manisa'dan hükûmet merkezine yirmi beş kadar telgraf çekildi.⁸ Aralarında Manisa Müftüsü Âlim Efendi ve Belediye Reisi Bahri Bey'in de bulunduğu Manisa'nın ileri gelenleri, aynı gün Sadaret'e ve Âyan'a çektikleri telgraflarla, bu haberlerin tekzip edilmesini istediler. Ayrıca, "Bizler de hukuk-ı meşruamızın muhafazası zımında her ne yapılması mümkün ise o cihete teşebbüste katiyen müsamaha etmeyeceğiz." dediler. Telgraflara cevap gelmeyince, aynı makamlara ikinci bir telgraf çekme yoluna gittiler. 25 Ocak 1919 tarihini taşıyan bu telgraflarda, "Bu canhıraş havadisleri hükûmetimizin tekzip etmemesi

⁴ 1328 *Sene-i Maliye Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Altmışyedinci sene, Dersaadet: Selanik Matbaası, 1328, s. 573.

⁵ ATASE, A:1-2,D:124,F:6-1(92-42AB).

⁶ Nusret Köklü, *Manisa İşgalden Kurtuluşa*, Ankara: Bizim Büro, 1976, s. 5; Kâmil Su, "Manisa ve Yunan İşgali", *Türk Kültürü*, XX/227 (1982), s. 47.

⁷ *İzmir ve Çevresi Resmî, Özel Binalar İstatistiği 1918*, Haz. Erkan Serçe, İzmir: Akademi, 1998, s. 36.

⁸ Çağatay Uluçay-İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, İstanbul: Manisa Halkevi, 1939, s. 59; Su, "Manisa ve Yunan İşgali", s. 47-48.

doğrusu bizleri büsbütün şüpheye düşürdü.” gibi, daha sert bir üslup kullanılmıştır.⁹ Bu ikinci dalga telgraflara da cevap verilmedi. Buna rağmen, hükûmetten ümitsiz olmadıklarını göstermeye çalışan imzacılar, 28 Ocak 1919 tarihinde üçüncü bir telgraf dalgası daha başlattılar. Öncekilere göre daha kısa olan bu telgraflarda, muhtemel Yunan işgaline karşı, millet olarak ne yapılması gerekiyorsa onun yapılacağını vurguladılar. Bu kez telgraflara dolaylı bir karşılık verildi. Dâhiliye’den Aydın Valisi Nureddin Paşa’ya, 1 Şubat 1919 tarihinde “mahrem” ibareli bir yazı gönderildi. Telgraf sahiplerine konuyla ilgili teminat verilmesi ve her türlü girişimde bulunulduğunun belirtilmesi istendi.¹⁰

Olaylar hızla akarken, bu kez Nureddin Paşa, Batı Anadolu’nun Yunanistan’a verileceği söylentilerini, 22 Şubat 1919’da Harbiye Nezareti’ne bildirme ihtiyacını hissetti. Paşa, kamuoyunu aydınlatmak ve bu söylentileri yalanlamak üzere, açıklama ricasında bulundu. Ertesi gün bu ricaya şu karşılık verildi: “Maksat, Türkleri kaçırmak, bazı bölgelerde Hristiyan çoğunluğunu sağlamaktır. Sansür kaldırılmış olmakla beraber, 17’nci Kolordu, bunun dışında bırakılmıştır. Basını kontrol ederek bu gibi haberlerin yayılmasını önleyin.”¹¹ Bu cevap, Harbiye Nezareti’nin, işgal tehlikesinin basına yasak koymakla önlenebileceği gibi, anlamsız bir reçete üretme acizliği içinde olduğunu göstermektedir.¹²

Eldeki bilgiler, 14 Şubat 1919’da aralarında Manisa Müftüsü Âlim Efendi’nin de bulunduğu, bölgedeki sekiz sancak veya kaza müftüsünün “Cemiyet-i İlmîye” adıyla bir cemiyet kurduklarını göstermektedir. İzmir’in işgalinden sonra, Âlim Efendi’nin bu cemiyetin Manisa şubesini, “Cemiyet-i İslamiye” adıyla kurduğu nakledilmektedir.¹³ Manisa’da kuruluşuna ilişkin daha somut bilgiler bulunan cemiyet ise İstihlas-ı Vatan Cemiyeti’dir. Cemiyet 11 Şubat 1919 tarihli bir habere göre, Manisa’da Hacı Mahmudbeyzade Kâni, Karaosmanzade Nuri, Müftüzade İbrahim, Manisa Müftüsü Ahmed Âlim, Külahdaşzade Rıza ve Yavaşzade Hasan Bey ve Efendiler tarafından kurulmuştur.¹⁴ Cemiyetin genel sekreterliğini ise, Avukat Abidin Bey yürütmüştür.¹⁵

Aynı tarihlerde, Vali Vekili Nureddin Paşa ile bazı mutasarrıfların değiştirilmesi gündeme gelmiştir. Nitekim önce Manisa Mutasarrıfı Hüsnü Bey görevden uzaklaştırılmıştır.¹⁶ Yerine Giritli Hüsnü Bey atanmış ve 4 Mart 1919 tarihinde de görevine başlamıştır.¹⁷

⁹ Nejdet Bilgi, *İstiklal Yolunda Bestekâr Bir Müftü Ahmet Âlim Efendi*, Manisa: Manisa Belediyesi, 2008, s. 78,84-87; Metin Ayışığı, “Millî Mücadelede Manisa”, *Manisa Dergisi*, 7 (1994), s. 5-6.

¹⁰ Bilgi, *İstiklal*, s. 88,91.

¹¹ *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, I, Ankara: Genelkurmay, 1992, s. 205.

¹² Nejdet Bilgi, “Millî Mücadele’de Manisa Merkez (Şehzadeler-Yunusemre)”, *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa*, Cilt 1, Ed. N. Gülmez-N. Bilgi, Ankara: Berikan, 2020, s. 396.

¹³ Teoman Ergül, *Merkezi Otoriteden Bağımsız Sivil Temelli Halk Hareketi Örneği Olarak Kurtuluş Savaşında Manisa*, Ankara: Kebikeç, 2007, s. 12-13; Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara: TTK, 1990, s. 23.

¹⁴ *Köylü*, 11 Şubat [1]335, s. 2.

¹⁵ HT_605_1_2.pdf (tbmm.gov.tr).

¹⁶ *Müsavat*, 10 Şubat 1919, s. 2.

¹⁷ *Müsavat*, 20 Şubat 1919, s. 2; *Takvim-i Vekayi*, 22 Şubat 1919, s. 1; *Ahenk*, 5 Mart 1335, s. 1.

Bu dönemde Manisa'yı etkileyen bir olay da Şehzade Abdürrahim Efendi başkanlığındaki Nasihat Heyeti'nin ziyaretidir. Heyet-i Nâsiha'nın amacı, ülkedeki unsurlar arasında uzlaşma sağlamaktır. 24-26 Nisan 1919 tarihlerinde Manisa'da bulunan heyet çeşitli incelemelerde ve halkla temasta bulunduktan sonra İzmir'e geçmiştir. Bu ziyaret, bölge hakkında çıkan işgal söylentilerinin yarattığı karamsar havayı bir nebze dağıtmakla beraber, etkisi uzun sürmemiştir.¹⁸

15 Mayıs 1919'da İzmir, İtilaf devletleri adına Yunanlılar tarafından işgal edildi.¹⁹ Manisalıları bu olayı 15 Mayıs'ta İzmir'den gelen sabah treni²⁰ ile ve kiliselerin vakitsiz çalan çanlarıyla öğrendiler. İzmir'in işgali Türk halkını büyük bir üzüntüye sokarken, azınlıkları sevinç ve coşkuya sevk etti.²¹ Manisa'da muhtemel bir işgali önleme veya işgale karşı direnme çabalarından sonuç alınamadı. Mutasarrıf Hüsnü Bey'in Manisa'nın işgal edilmeyeceğine dair sözleri etkili oldu. Mutasarrıf 20 Mayıs'ta bir bildiri yayınlayarak, millî menfaatlere aykırı davranılmamasını ve unsurlar arasındaki sükûnetin sürdürülmesini istedi.²² Bazı görevlilerin de teslimiyetçi tutum sergilemeleri, direniş hazırlıklarını engelledi ve İzmir'in işgalinden on gün sonra Manisa işgal edildi. Dolayısıyla Manisalıları, Vilayet'in, Mutasarrıflığın ve İngiliz temsilcisinin oyalayıcı tutumunu aşamadılar.²³

2.1. Manisa'nın İşgali ve İlk İşgal Uygulamaları

Yunanlılar, 22 Mayıs'ta İtilaf temsilcilerine başvurarak, Manisa'da Türk çetelerinin toplandıklarını ve katliama hazırlandıklarını iddia etmişlerdir. Manisa, Turgutlu ve Aydın için işgal izni alan Yunanlılar, 25 Mayıs'ta Manisa üzerine harekete geçmişlerdir. Albay Çakalos komutasındaki birlikler, aynı gün öğleden sonra şehri işgal etmişlerdir.²⁴ Yunan işgalini kolaylaştıran Mutasarrıf Hüsnü Bey, işgalin gerçekleşmekte olduğu sıralarda, Dâhiliye Nezareti'ne bir telgraf çekerek Yunan işgal kuvvetleri komutanı adına bir binbaşının 25 Mayıs öğleden sonra makamına gelerek şehri İtilaf devletleri adına işgal edeceklerini söylediğini ve ardından da şehrin işgal edildiğini bildirmiştir.²⁵

Ertesi gün Manisa'da yayınlanan *Ertuğrul* gazetesi, işgal kuvvetlerinin, bir subay komutasında on kişilik bir süvari birliği olarak, öğleden sonra şehre girdiklerini, yarım saat kadar mutasarrıfla görüştüktan sonra 15'er dakika aralıklarla diğer birliklerin şehre girdiklerini ve sükûnetle karşılandıklarını yazmıştır.²⁶

¹⁸ Mevlüt Çelebi, *Heyet-i Nâsiha Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri*, Ankara: ATAM, 2020, s. 15-21, 82-94.

¹⁹ Ahmed, *Türk İstiklal Harbi Başında Millî Mücadele*, Yay. İsmail Aka, Vehbi Günay, Cahit Telci, İzmir: Akademi, 1993, s. 3-12.

²⁰ Nazmi Baycın, "25 Mayıs Manisa İşgali Yıl Dönemi", *Gediz*, S.97-98, s. 2.

²¹ Su, "Manisa ve Yunan", s. 48.

²² *İleri*, 31 Mayıs 1335.

²³ Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli-1919-1923)*, Ankara: ATAM, 1999, s. 179.

²⁴ Bilgi, *İstiklal*, s. 121-122.

²⁵ BOA, *DH.KMS.*, 52/1-96(5).

²⁶ *Ertuğrul*, 26 Mayıs 1335/26 [25] Şaban 1337, s. 1.

Yunan işgal komutanı Zafiriyu 27 Mayıs'ta yayınladığı beyannamede, Manisa'nın olaysız işgal edildiğini ve halkın Yunan askerini olumlu karşıladığını vurgulamıştır.²⁷ *İleri* gazetesi, Zafiriyu'nun durumu bu şekilde ilan etmesini bir maharet olarak yorumlamıştır.²⁸

İşgal, Türklerde derin bir üzüntü yaratırken, Rum ve Ermeni azınlığın şımarmasına ve Türklerle alay ederek, her türlü hakarete bulunmalarına yol açmıştır. Türkler akşam namazından sonra sokağa çıkarılmıyordu. Serbestçe hareket etmeleri yasaklanmıştı.²⁹ Nitekim işgalden üç gün sonra, 28 Mayıs'ta Kânizade Osman Bey'in İtalya Temsilciliği'ne gönderdiği telgrafta benzer şikâyetlere yer verilmişti.³⁰

Manisa'nın işgal edilmesinin hemen ardından, şehre yakın Rum köylerinden birinin adı "Venizelohori" olarak değiştirilmişti.³¹

İşgalin ardından, Gediz köprüsüne ve ana yolların Manisa'ya giriş ve çıkışlarına nöbetçi müfrezeleri koyan Yunanlılar, kendileri için gerekli güvenlik tedbirlerini aldılar. Şehir dışına çıkmak, ancak işgal kumandanlığından imzalı, mühürlü izin belgesi alınması ile mümkün olabiliyordu. Bağına, tarlasına gidip gelenlerin üstleri mutlaka aranıyor, küçük bir çakı bile bulursa alınıyor ve ceza uygulanıyordu. Çeşitli bahanelerle üstü aranan Müslüman kadınlarına çirkin sarkıntılıklarda bulunuluyordu.³² İşgalden bir süre sonra, aralarında Külahdaşın Rıza, Tayyare Cemiyeti Kâtibi Rıza, Asım Hoca, Giritli Hacı Hilmi Bey ve Efendilerin de bulunduğu şehrin ileri gelenlerinden bir kısmı Atina'ya sürüldü.³³

27 Haziran'da Manisa'yı ziyaret eden bir İngiliz görevli, şehirde Yunan baskısı ve geniş ölçüde huzursuzluk olduğunu görmüştür. Yunanlı bir yüzbaşının, Yunan yanlısı mutasarrıfı bile aşağıladığını, Türk evlerinde şiddet kullanarak arama yaptırdığını, Türk jandarma komutanının evinin aranarak parasının çalındığını raporunda belirtmiştir.³⁴ Bu sıralarda Manisa'ya gelen iki İtalyan subayın hazırladıkları rapora göre, Yunan birlikleri Türklerin evlerini yağmalamış, kadınlara tecavüz etmiştir. Müftü de Yunanlıların halka işkence yaptıklarını ve aramalar sırasında evlerinden alınan sekiz kişiden ikisinin cesetlerinin bulunduğunu söylemiştir.³⁵ Valilikten 30 Haziran 1919'da gönderilen bir yazıda, silah toplanması sırasında halkın heyecanının arttığı, alınan önlemlerle halkın teskin edilmekle beraber, mutasarrıfın vilayet merkezine sığınmak zorunda kaldığı bildirilmiştir.³⁶

²⁷ Turan, *Yunan Mezâlimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1922)*, s. 180.

²⁸ *İleri*, 31 Mayıs 1919, s. 4.

²⁹ Köklü, *Manisa*, s. 42.

³⁰ Mevlüt Çelebi, "Saruhan Sancağında İzmir'in İşgaline Gösterilen Tepkiler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX/2 (Aralık 2005), s. 24.

³¹ *Memleket*, 31 Mayıs 1919, s. 2.

³² Köklü, *Manisa*, s. 44-45; Kâmil Su, *Manisa ve Yöresinde İşgâl Acıları*, Ankara: KTB, 1982, s. 29-30.

³³ Kâmil Su, "Manisa ve Yunan İşgali-II", *Türk Kültürü*, XX/228 (1982), s. 44.

³⁴ Salahi R. Sonyel, "İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922)", *Belleten*, 75/272 (2011), s. 196-197.

³⁵ Çelebi, "İtalyan Kaynaklarında", s. 48.

³⁶ BOA, *DH.İ.UM.*, E/54-1.

Manisa ve çevresinde kurulan ilk Kuvâ-yı Milliye birliğinin kumandanı Karaosmanoğlu Halit Paşa'dır. Halit Paşa Yunan işgalinden önce Manisa'daki konağını terk ederek çiftliğine ve Akhisar'a çekilmiştir. Masrafları kendisi tarafından karşılanan ve yüzlerce kişiden oluşan millî kuvvetlerin başına geçmiş, Rum köylerine ve Yunan birliklerine baskınlar düzenlemiştir.³⁷ Millî Alay kumandanı olarak 22 Haziran 1919'da kurulan Harmandalı-Tirkeş cephesine gitmiş, cephedekilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere, on kadar milisle birlikte kendisine ait çiftliğe varmıştır. 6-7 Temmuz gecesi çiftlikte geçiren Halit Paşa müfrezesi, ertesi sabah baskına uğramıştır. Halit Paşa ve müfrezesi, birkaç yüz kişiden oluşan Yunan askeri ve Rum milisleriyle, bütün gücüyle çarpışmış ve sonunda şehit düşmüştür.³⁸

Silah aramaları sırasında kaybolanlardan dört kişiyle ilgili olup, Amerika ve İtilaf temsilciliklerine gönderilen, 19 Temmuz 1919 tarihli bir belgede, kayıp Uncu Mahmut'la Hafız Mehmet'in, Kireç Çukuru mevkiinde ve İsmail ile İbrahim'in de Kırtık denilen mahalde ölü buldukları belirtilmektedir.³⁹ Cinayetler halkta kin ve nefrete yol açmıştır. Müftü Âlim Efendi, Hatuniye Camii'nde kalabalık bir cemaatle namazlarını kıldırılmış ve bu merasime İngiliz, Fransız ve İtalyan askerî temsilcilerini de davet ederek, Yunan mezalimini ve halkın hissiyatını onlara göstermiştir.⁴⁰ Yunanlılar da 22 Temmuz'da Manisa Müftüsü'nün ve Karakulakzade Mustafa Bey'in oğullarını tutuklamışlardır.⁴¹

Müftü Âlim Efendi'nin zulüm ve baskıları engelleme çabaları Yunanlıları rahatsız etmekteydi. Etkisiz hale getirilmesi girişimi üzerine Âlim Efendi, Ağustos'un sonlarına doğru şehirden kaçmak zorunda kaldı.⁴² Yerine vekâleten eski Manastır Müftüsü Abdülhamid Efendi getirildi. Abdülhamid Efendi Yunan makamları ve Metropolit Hrisostomos ile iyi geçinmeye çalışarak, baskıları bir dereceye kadar engelleyebildi.⁴³ Nitekim İzmir'deki İngiliz temsilcisi 30 Eylül'de gönderdiği bir raporda, Yunan işgali altındaki bölgede Müslüman halkın sıkça cinayetlere, hırsızlıklara ve adaletsizliklere uğradığını bildirdikten sonra şunları eklemektedir: "Müslümanlara karşı Rum ve Yunanlılarca işlenmekte olan her tür cürüm konusunda Manisa Müftüsü'nden birçok şikâyetler almış bulunuyorum."⁴⁴

³⁷ Uluçay-Gökçen, *Manisa*, s. 69-70; Kâmil Su, *Karaosmanoğlu Halit Paşa*, Haz. Ali Birinci, Manisa: CBÜ, 2002, s. 70-71.

³⁸ Nejdet Bilgi, "Karaosmanoğlu Halit Paşa", *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa (Salihli-Sarıgöl-Saruhanlı-Selendi-Soma-Turgutlu)*, 4. Cilt, Ed. N. Gülmez-N. Bilgi, Ankara: Berikan, 2020, ss.239-250.

³⁹ BOA, *DH.İ.UM.*, E/54-69.

⁴⁰ Köklü, *Manisa*, s. 47; Su, *İşgal Acıları*, s. 34-35.

⁴¹ Turan, *Yunan Mezalimi*, s. 183.

⁴² Bilgi, *İstiklal*, ss.110-120; Bilgi, "Millî Mücadele'de", s. 396-397.

⁴³ Köklü, *Manisa*, s. 58.

⁴⁴ Sonyel, "İngiliz", s. 198.

2.2. İşgal Altında: 1920-1922 Yılları

14 Ocak'ta yayınlanan bir habere göre, Manisa'nın Keçili köyünü Yunan eşkıyası basarak, halktan dört kişiyi katletmiş ve sekiz kişiyi de yaralamışlardır. Keçili eşrafından Hacı Ahmet oğlu Veli'nin kulağını kesmişler, damadı ile kızını feci şekilde katletmişlerdir.⁴⁵

18 Nisan 1920 tarihli bir Jandarma raporuna göre, Manisa'da işgal giderek ağırlaşmakta ve işgalciler halkın dayanma gücünü kırmak için aşağılayıcı yöntemler kullanılmaktadırlar. Ayrıca Türk nüfustan boşalan yerlere, sürekli Rum nüfus taşındığı da vurgulanmaktadır.⁴⁶

21 Nisan 1920 tarihli bir yazışmaya göre, Paskalya'nın ilk gecesi (11 Nisan) Yunan askerleri ve Rumlar tarafından birçok silah atılmış ve bir mavzer mermisi, Hükûmet Konağı'na isabet etmiştir. 26 Nisan 1920 tarihli yazışmaya göre, Yunan askerleri ve Rumlar, Paskalya gecesi Manisa'daki Osmanlı topraklarından biriyle, Manisa dağına on bir mermi atarak halkı tedirgin ve bir hayvanı da telef etmişlerdir.⁴⁷

17 Mayıs 1920 tarihli bir yazıda ise Yunanlılarca yerli Rumlardan kaydedilen askerlerin, tren istasyonuna götürülürken, Müslüman halkın feslerini yırtarak, bunları nasıl parçaladıysa Müslümanları da öylece parçalayacaklarını söyledikleri belirtilmiştir.⁴⁸

Bu sıralarda cephe hattında çatışmalar da sürmekteydi. Manisa'nın doğrudan cephe ile ilişkili kısmı, merkezle Akhisar arasındaki yöreydi. 1920 yılı başından itibaren bu yörenin köyleri karşılıklı çatışma alanı halindeydi. Saruhanlı, Alibeyli, Hacirahmanlı, Mihailli, Paşaköy, Adiloba gibi köyler, sürekli olarak Yunan saldırılarına maruz kalmaktaydılar. Bu saldırılar, 22 Haziran 1920'ye kadar çatışma boyutunda kalmıştır. Manisa-Akhisar arasındaki Türk kuvvetlerinin savunma mevzileri, Akhisar'ın yaklaşık 20-30 km batısında bulunan, Yayaköy-Kan Boğazı hattından geçmekte idi.⁴⁹

20 Haziran'da İngilizlerden taarruz iznini alan Yunanlılar,⁵⁰ 22 Haziran akşam saatlerinde Akhisar'ı ikinci kez işgal etmişlerdir.⁵¹ Yunan taarruzu, Manisa'ya bağlı diğer kazaların da işgal edilmesiyle durmadı. Sevr Antlaşması öncesinde, Yunanlılara verilmesi öngörülen yerlerde, fiilî olarak işgal gerçekleşmiş oluyordu.⁵² Manisa'yı Yunan idaresine bırakan 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması, azınlıkları coşturdu. Mutasarrıf Hüsnü Bey resmî kurumlara Yunan Hükûmeti adına el koydu, pek çok Türk memurunun işine son verdi.⁵³

⁴⁵ *İzmir'e Doğru*, Haz. Oktay Gökdemir, İzmir: İBB, 2010, s. 101.

⁴⁶ BOA, *DH.KMS.*, 52/5-73(3).

⁴⁷ BOA, *DH.İ.U.M.*, 20/23-14/13(2,5); BOA, *DH.KMS.*, 52/5-73(6).

⁴⁸ BOA, *DH.İ.U.M.*, 20/23-14/53(4).

⁴⁹ *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, II. Cilt, 2. Kısım, Genelkurmay, Ankara 1999, s. 251.

⁵⁰ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, III, İstanbul: MEB, 1991, s. 155-157; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev: Cemal Köprülü, Ankara: TTK, 1991, s. 90.

⁵¹ *TİH Batı Cephesi*, II/2, s. 255-258.

⁵² Kâmil Su, *Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti*, Ankara: KTB, 1981, s. 8-9.

⁵³ Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Ankara: ATAM, 1989, s. 106.

Bir süre sonra eğitime de el atıldı. İdadi (lise) binası işgal edilerek öğretime son verildi. Türk okullarına haftada üç gün Yunanca dersleri kondu. Bu derslerde Yunan subayları görev alarak öğretmenlik yapmağa başladılar. Bazı okulların isimleri değiştirildi. Yunanlılar halkın dinî yaşayışına saygı gösterisi yaparak, tepki almamaya çalıştılar. Kandiller ve Mesir şenlikleri, eskisi gibi olmasa da devam etti.⁵⁴

Yunan işgali altında 1921 yılı da farklı olmamıştır. 12 Şubat 1921'de Manisa Metropolitisi ile çevre köylerin papazları, Rum halkı da yanlarına alarak, Ulu Cami'ye çıkmışlar ve kilise yapma girişiminde bulunmuşlardır. Caminin eşyalarını, Kur'an-ı Kerim ve diğer kitapları hakaretle parçalayarak çıgnemişlerdir. Ayrıca mihraba ve duvarlara Yunanca yazılar yazmışlar, saat kulesinin çanını kilise çanı gibi çalarak, Hristiyan halkın buraya yığılmasını sağlamışlardır. Olay üzerine Müftü Mutasarrıf'a başvurmuş, "telaşa mahal olmadığı" cevabını alınca Yunan işgal kumandanına çıkarak şikâyetinde bulunmuş ve sorumluların cezalandırılacağı sözünü almıştır.⁵⁵ Mayıs 1921'e gelindiğinde Yunanlılar, aralarında Manisa'nın da bulunduğu, işgal bölgesindeki 1891-1894 doğumlu "Yunan ırkına mensup" gençleri askere çağırdı.⁵⁶

1922 Şubat'ından sonra özerk bir devlet yapısı oluşturmak için harekete geçildi. Şehirlerin, demiryolu istasyonlarının korunması ve çetelerin takibi için birlikler oluşturulmuştu. Nitekim bir Yunan gazetesinin haberine göre, Anadolu Savunma Örgütü'nün Manisa Horozköy'deki milis kuvvetleri, Nisan 1922 sonlarında İzmir Metropolitisi ve Tümgeneral Petmezas tarafından teftiş edilmişti.⁵⁷ Temmuz sonlarında, devletin sınırlarının Sevr'de belirlenen sınırlar olacağı, tüm unsurlardan asker alınacağı ve yeni devletin, "Ege, Edremit, Bergama, Manisa, Ödemiş ve Söke olmak üzere altı vilayetten" oluşacağı belirginleşmişti. Ayrıca, padişahın egemenliğini tanıyacağı da vurgulanmıştı. Yunan hükûmeti, bu doğrultuda, 27 Temmuz 1922'de Yüksek Komiser Steryadis'i görevlendirmişti. Steryadis, emri aldıktan sonra, 30 Temmuz'da halka bir duyuru yapmış ve kararı "Anadolululara Yunanlar tarafından getirilmiş olan özgürlük" şeklinde nitelendirmişti.⁵⁸

Mutasarrıf Hüsnü Bey gecikmeden yeni devletin Manisa Valisi olmayı kabul etmişti. İlk işi de yeni devletin diğer kuruluşlar tarafından kabul görmesi için baskı yapmak olmuştu.⁵⁹ Yunanlılar da Türk kuruluşlarından yazılı teşekkür istemekteydiler. Hüsnü Bey vali olarak, belediye heyetini ve cemaatlerin ileri gelenlerini çağırarak, bağımsızlığın ilanından dolayı bir memnuniyet telgrafı yazılacağını ve bunun altına imza atmalarını talep etti. Belediye Reisi Rıza ve Müftü İsmail Hakkı Beyler, böyle bir metnin altına imza atmak istemiyorlardı. Belediye Reisi, ertesi gün memleketin ileri gelenleriyle bir toplantı yaparak, kendilerine teklif edilen imzayı atmanın, "millet tarafından lânetlenmeyi

⁵⁴ Köklü, *Manisa*, s. 63-64.

⁵⁵ BOA, *DH.İ.UM.*, 20/26-14/76(2).

⁵⁶ Arıkan, *Mütareke*, s. 108.

⁵⁷ Nilüfer Erdem, "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29 (2014), s. 101-112.

⁵⁸ Erdem, "Yunan Kaynaklarına", s. 122-127.

⁵⁹ Köklü, *Manisa*, s. 75.

mucip” ve karşı gelmenin de hayatı tehlikeye atmayı gerektirdiğini belirterek, hangisinin doğru olduğunu sormuştur. Henüz bir karara varılmadan, Hükûmet Konağı'na götürülmüşler ve istenilen imzayı atmak zorunda kalmışlardır. Yunanlılara telgrafla teşekkür yetmemiş, bir de baskı ile bütün köylülerin katıldığı bir miting düzenletmişlerdir.⁶⁰

2.3. Yangın ve Kurtuluş

26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz, hızla gelişti. Rumlar ve Ermeniler işlerini tasfiye ederek kaçmaya başladı. Her tarafta Rum ve Ermeni çeteleri türedi. Vali ise şehri terk ederek İzmir'e kaçtı. Müftü İsmail Hakkı Efendi de ortalarda yoktu. Şehir tam anlamıyla sahipsiz kalmıştı.⁶¹ Manisa'nın yakılacağı söylentileri, Türkler arasında tedirginlik yarattı. Şehrin ileri gelenlerinin, işgal komutanı Bagorci'yle görüşmeleri de bir sonuç vermedi.⁶² Bagorci Manisa için feci bir akıbet hazırlıyordu. Göğüsleri kırmızı işaretli ve başları kalpaklı yangın birlikleri oluşturmuştu. 5 Eylül günü bu müfrezelere görevlerini vermişti. Kimine yangın bombaları, kimine de yangın paçavraları dağıtıldı. Geriye kalan silahlılara da şehrin belirli noktalarında Türklerin ovalara ve dağlara kaçmalarına engel olma görevi verildi.⁶³

Şehrin ileri gelen isimleri, önlem olarak 5 Eylül akşamı Ulu Cami'yi sığınabileceği yer olarak belirlediler. Manisa'da ilk yangın, aynı gece Karaköy'de başladıysa da halk söndürdü.⁶⁴ Yunanlılar 6 Eylül sabahı çarşıdan başlayarak bütün şehri yakmaya başladılar. Yangın şehrin on ayrı yerinde birden başlatılmıştı.⁶⁵ Manisalıları bahçe duvarlarını delerek, evlerden evlere geçerek, Çaybaşı ve Tabakhane dereleri içinden Mevlevihane tepesi ile Topkale'ye sığındılar.⁶⁶ Manisalıların dağlardaki aç, açık ve perişan yaşantısı, iki gün iki gece sürdü. Bu sürede, şehrin yanarak yok olmasını izlemek zorunda kaldılar.⁶⁷

7 Eylül'de İstanbul'daki İtalya Büyükelçiliği'ne gönderilen bir raporda, Salihli, Turgutlu ve Manisa ile buralara bağlı bütün köylerin İzmir'e doğru kaçmakta olan Yunanlılar tarafından yakıldığı belirtilmektedir. Bir İtalyan gazetesi ise Manisa'nın alevler içinde olduğunu ve tahliye edildikten sonra yakıldığını belirtirken, başka bir İtalyan gazetesi şu bilgiyi vermektedir: “Manisa'da Yunan generali, tahribatı, en küçük detayına kadar büyük bir dikkat ve özenle düzenledi. Mahalleler yakılırken o, soğukkanlılıkla başka tahribatlar yapılması için emirler veriyor ve benzin dökülerek başka tahribatların

⁶⁰ M. Nuri Yörükoğlu, *Manisa Yangını Triumvira, Vahdet-i Müsellese yahut Üç Günlük Tahrip, Altı Asırlık Bir İmar*, Manisa: CBÜ, 2002, s. 30-33.

⁶¹ Bilgi, “Millî Mücadele'de”, s. 485.

⁶² Uluçay-Gökçen, *Manisa*, s. 73-74; Mehmet Asım Us, “Yunan Ordusunun ve Hükûmetinin Sorumluluğu”, *İzmir'den Bursa'ya*, İstanbul: Atlas, (ty), s. 126.

⁶³ Köklü, *Manisa*, s. 87.

⁶⁴ Yörükoğlu, *Manisa Yangını*, s. 116-121.

⁶⁵ Köklü, *Manisa*, s. 87-88; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Küçük Neron”, *İzmir'den Bursa'ya*, İstanbul: Atlas (ty), s. 36-37; Us, “Yunan Ordusunun”, s. 128.

⁶⁶ Köklü, *Manisa*, s. 88; Su, *İşgal Acıları*, s. 60-65.

⁶⁷ O. Tuğrul, “Manisa Yanarken”, *Yeni Doğu*, S.11-12, ss.11-13; Köklü, *Manisa*, s. 90.

yapılmasına şahsen nezaret ediyordu. Bölge halkının bir kısmı ateşler arasında can verirken..."⁶⁸ 7 Eylül Perşembe günü, çarşı küle dönmüş enkaz halinde idi. Yangın çevre mahallelerde yayılarak devam ediyordu. 8 Eylül sabahı, sadece çalan, çırpan ve öldüren Yunanlılar, artık kaçıyorlardı.⁶⁹

8 Eylül sabahı Saruhanlı'dan hareket eden ve Manisa'yı batıdan çevirmekle görevli Türk kuvvetlerinin öncü birlikleri, Horozköy'de Yunan piyadesinin ateşiyle karşılaştı.⁷⁰ Manisa'yı kurtarmakla görevli 1. Süvari Tümeni ise, 8 Eylül sabahı Sinirli'den hareket ederek, Manisa'ya yürüdü. Manisa bağları arasından düşman ateşine maruz kaldı.⁷¹ Bu alayda teğmen olarak bulunan Seyfettin Çalbatur, şehrin çevresinde gizlenen düşman askerleriyle mücadelenin zaman aldığını, bu süre zarfında bile şehirde ayakta kalan binaların ateşe verildiğini belirttikten sonra şöyle devam ediyor: "Bir hayli süren bu çarpışmadan sonra, karşımızdaki düşmanın Manisa'ya doğru çekilmeye başladığını gördük. (...) Bu ateşli kovalama ile Manisa'ya girmiştik. (...) Karşımızdaki düşman, cadde boyunca iç mahallere doğru kaçıyordu. (...) Yerlerde yatan zavallı, öldürülmüş halkımızın cesetleri, yaralı erkek ve çocukların inilti ve feryatları arasında, muhtelif istikametlerden şehre girmeye başlayan birliklerimizle birleştik... Önünde bulunduğum büyük bina, Hükümet Konağı idi. İlk iş cadde ve sokaklarda yaralı kardeşlerimizi bu bina önünde toplayarak yaralarını sardırma oldu..."⁷²

Manisa'ya giren öncü birliklerde bulunan Aksaraylı Onbaşı Zülfikâr, Beypazarlı Onbaşı Hasan ve Bursa Yenişehirli Er İsmail şehit düştüler.⁷³ Şehit oldukları yerde toprağa verildiler.⁷⁴ Dağlara sığınan halk da şehre akın etti. Şehirde karşılaştıkları manzara, tüyler ürperticiydi.⁷⁵ Şehre giren birliklerde görevli bulunan Kemal Balıkesir, "İstasyon yakınından geçerken tepe üzerinde bir yangın enkazı üzerine göğsünde çocuğu olduğu halde, bir genç kadının cesedi gözüme ilişince içim titremişti" diye yazmıştır.⁷⁶

Manisa'daki facianın ana hatlarıyla bilançosu şu şekildedir: 10 bin 730 ev, 13 camii, 12 hamam, 2 bin 728 dükkân, 19 han, 3 fabrika, 5 çiftlik ve 1.740 köy evi yanmıştır. Yakılarak öldürülen insan sayısı 3 bin 500, kurşunla öldürülenler 855 ve yaralı 167 kişidir.⁷⁷ Tecavüze uğrayan kızların yanında, çok sayıda da insan Yunanlılar tarafından beraberlerinde götürülmüştür.⁷⁸

⁶⁸ Çelebi, "İtalyan Kaynaklarında", s. 59-60.

⁶⁹ Yörükoğlu, *Manisa Yangını*, s. 149-150.

⁷⁰ Köklü, *Manisa*, s. 92.

⁷¹ Köklü, *Manisa*, s. 94.

⁷² Seyfettin Çalbatur, "Manisa'nın Kurtuluşu", *Anılarla Manisa*, Derleyen: Bedriye Aksakal, Manisa: Turizm Derneği, 1986, s. 17-20.

⁷³ Köklü, *Manisa*, s. 95.

⁷⁴ Su, *İşgal Acıları*, s. 75.

⁷⁵ Su, *İşgal Acıları*, s. 75-76.

⁷⁶ *General Kemal Balıkesir'in Kuvâ-yı Milliye ve İstiklal Savaşı Hatıraları*, Haz: Merve Üner, İstanbul: Post, 2020, s. 113.

⁷⁷ ATASE, İSH, K.1948,D.48,F.8-3; Su, *İşgal Acıları*, s. 70-71.

⁷⁸ Yörükoğlu, *Manisa Yangını*, s. 164; Ergül, *Kurtuluş Savaşında*, s. 337.

Şehrin işgalden kurtulmasının ardından, yedek subay Celal Bey geçici yönetici yapılırken, Binbaşı Kasım Bey de Merkez Kumandanı olarak görevlendirildi.⁷⁹ 10 Ekim 1922 tarihinde Aziz (Akyürek) Bey mutasarrıf tayin edildi ve Manisa sivil idareye terk edildi. 15 Ekim'de de eski müftü Âlim Efendi, Manisa'ya döndü. Omuzlar üstünde istasyondan Muradiye Camii fetvahanesine getirildi.⁸⁰

3. Turgutlu/Kasaba Kazası

Turgutlu, İzmir'i iç bölgelere bağlayan Gediz vadisi içinde ve demiryolu güzergâhındadır. Kaymakamlığın 1919'da hazırladığı istatistiğe göre, Turgutlu'nun Ilıca ve Dağmarmara adlı iki nahiyesi ve kırk iki köyü vardır. Kazanın toplam nüfusu 41 bin 888, şehrin nüfusu ise 27 bin 195'tir. Kaza nüfusunun 36 bin 918'i (%88,1) Müslüman, 3 bin 597'si (%8,6) Rum, 939'u (%2,2) Yahudi, 379'u Ermeni ve 55'i yabancıdır.⁸¹

Manisa'yı işgal eden Alay'ın Nif'te (Kemalpaşa) bulunan iki taburu, 29 Mayıs'ta Turgutlu'yu işgal etmiştir.⁸² Aynı birlikler, 5 Haziran'da Ahmetli'yi de işgal edip 9 Haziran'da çekilmişler, fakat 22 Haziran'da tekrar işgal etmişlerdir. Yüzbaşı Ahmed, "Henüz buralarda teşkilat yapılmamış olduğundan Kasaba'nın işgali tamamıyla hadisesiz olmuştur" diye yazmıştır.⁸³

Silahlı direnişin başlamasıyla birlikte Kuvâ-yı Milliye'ye Turgutlu'dan da katılım olmuştur. Yedek subaylar Zühtü Akıncı, Rıza Çetin, Şakir Ünalın ile Kasaba Askerlik Şubesi Başkanı Yüzbaşı Süleyman Sürurî gibi birçok isim bunların arasında yer aldı. İşgalin ardından "kimsenin asker olmağa hevesi yok" iken ve "umumi harb felaketi milletin gözünü yıldırılmış"⁸⁴ durumdayken bu yedek subaylar, Alaşehir'e giderek Kuvâ-yı Milliye'ye katılmışlardır. Bu isimlere Katmerci Hafız Mustafa, Niyazi Efendi, Yedek Subay Mehmet Akif, Güney köyünden Çakanoz Mehmet Ağa da eklenebilir.⁸⁵

Yunanlılar işgalle birlikte sıkıyönetim ilan ettiler. Turgutlu'nun yerli Rumları ile gönüllü Ermenileri de silah altına alınarak, Müslümanlara baskı ve eziyete başladılar. Direnebilecek veya halkı örgütleyebilecek kişilerin tutuklanacağı söylentileri, bu durumda olanların Kuvâ-yı Milliye'ye katılmalarını sağlıyordu. Demiryoluyla Alaşehir'e geçişlere Yüzbaşı Villa yardımcı olmaktaydı.⁸⁶ Aralarında Müftü Mustafa Efendi'nin de bulunduğu on iki kişi, İzmir-Alsancak'taki bir yük gemisine atılarak bilinmeyen bir yere götürülmüşlerdi. Turgutlu hâkimi Mehmet Efendi ise Manisa'da hapsedilmişti.⁸⁷

⁷⁹ Köklü, *Manisa*, s. 100.

⁸⁰ Bilgi, *İstiklal*, s. 189.

⁸¹ ATASE, İSH-3, K:92,B:42-6(92-42-AEA). Belge için Kübra Aslan'a teşekkür ederim.

⁸² ATASE, İSH-3,K:92,B:42-11(92-42AI); Ergül, *Kurtuluş Savaşında*, s. 42-43.

⁸³ Ahmed, *Türk İstiklal*, s. 92-94.

⁸⁴ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir: İBB, 2002, s. 164-165.

⁸⁵ Mehmet Gökyayla-Rabia Akgüvenç, "İşgalden Kurtuluşa Turgutlu", *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa*, 4. Cilt, Ed. N. Gülmez-N. Bilgi, Ankara: Berikan, 2020, s. 438-439.

⁸⁶ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Ankara: TTK, 1989, s. 131.

⁸⁷ Gökyayla-Akgüvenç, "İşgalden Kurtuluşa", s. 442-443.

Halkın elinden toplanan silahlar Rum ve Ermenilere dağıtılmış, uygulanan baskı ve zulüm, başka uygulamalarla sürdürülmüştür. Silah arama bahanesiyle erkekler tutuklanarak, kadınlara tecavüz edilmiştir.⁸⁸ Şikâyetler üzerine oluşturulan uluslararası inceleme kurulundan önce Turgutlu'ya gelen bir Yunan generali, yetkililerden, Yunan hükûmetine leke sürmeyecek tarzda ifade vermelerini istemiştir. Ayrıca Turgutlu hapishanesini de boşaltmışlardır.⁸⁹

25 Ağustos 1919 tarihli olup Beynelmilel Tahkik Heyeti'ne sunulmak üzere hazırlandığı anlaşılan resmî rapor, bütünüyle Turgutlu ve köylerinde yaşanan olaylara ayrılmıştır.⁹⁰ Mesela Müslüman mezarlıkları tahrip edilerek çeşitli saygısızlıklara maruz kalmış; camilerde ezan okunması, namaz kılınması ve akşamları sokağa çıkılması yasaklanmıştır. "Kasaba müftüsü Hasan Basri Efendi pek müthiş bir surette darp edilmiş ve müftü olduğunu söyleyince de 'Biliyoruz ve onun için dövüyoruz' demişlerdir. Raporunda, bunlara benzer sebepsiz yere, her mahalle ve köyden yüzlerce darp, işkence ve taciz olayı 54 maddede özetlenmiştir.⁹¹ Rapora göre üç aylık işgal döneminde 14 kişi katledilmiş, 10 kişi yaralanmış, 215 kişi darp edilmiştir.⁹²

Turgutlu, Sevr Antlaşması ile Yunan idaresine verilen yerler arasında yer aldı.⁹³ Bu durum Rumları daha cüretkâr yapmıştır. 13 Şubat 1921 tarihinde Turgutlu'dan Dâhiliye Nezareti ile İzmir'deki Fransa ve İtalya temsilcilerine gönderilen dilekçede, Yunan baskı ve zulmünün sürdüğü vurgulanmaktadır. Turgutlu ve çevre ileri gelenleri, 6 Şubat Pazar günü zorla Yunan kumandanlığına getirilmiş, kendilerinden Kuvâ-yı Milliye ve Mustafa Kemal Paşa aleyhine ve Yunanlılar lehine ifadeler bulunan bir belgeyi imzalamaları istenmiştir. Müftü, belediye reisi ve muhtarlar, belgeyi imzalamayı reddetmişlerse de tehditle bazı köy muhtarlarına imzalatabilmişlerdir.⁹⁴

Yunan işgali altında baskılar 1922 yılında da sürmüştür. Özellikle özerk devlet ilanı yeni baskılara yol açmıştır. Çeşitli tehdit ve baskılarla Turgutlu'dan da bazı isimlere özerkliği desteklediklerine dair belge imzalatılmıştır. Belediye Reisi Arif Hikmet, azalar, Muhiddin, Cemal, Mehmed Tevfik, Mehmed Ali ve İstilyo imzalarıyla 1 Ağustos 1922 tarihini taşıyan belge şu şekildedir: "Kasaba Kaymakamlığı cânib-i âlîsine// Asya-yı garbinin muhtariyet-i idaresi hakkında Yunan hükûmetince müttehaz kararıyla İzmir Fevkalade Komiser-i Âlîsi Mösyö İsteryadis hazretlerinin beyannamesine muttali olduk. İzmir'e memuren şeref-bahş oldukları dakikadan şimdiye kadar umum ahali ve Müslümanlara pederane ve müşfikane lütuf ve inayetlerini ibzal buyuran müşarünileyh hazretlerine

⁸⁸ Gökyayla-Akgüvenç, "İşgalden Kurtuluş", s. 444.

⁸⁹ Turan, *Yunan Mezalimi*, s. 58.

⁹⁰ ATASE, İSH-3, K:92,B:42-11(92-42A1). Matbu metni için bkz. *Yunan Kuvve-i İşgalıyesi ve Yerli Rum Ahali Tarafından İka Edilen Ceraim ve Cinayatin Tahkik Edilebilen Bazı Aksami*, [yy], 1335, ss.1-31.

⁹¹ *Yunan Kuvve-i İşgalıyesi*, s. 3-26.

⁹² Gökyayla-Akgüvenç, "İşgalden Kurtuluş", s. 446.

⁹³ Su, *Sevr Antlaşması*, s. 8-9.

⁹⁴ *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi, II, Anadolu'da Yunan Mezalimi*, Ankara: Devlet Arşivleri, 1996, s. 173-174.

teşekkürat-ı amikamızı takdim ve yeni şekl-i idare-i memleket hakkında hürriyet-bahş olmasını ve komiser-i âlf hazretlerine ahali namına tazimat ve tekrimat-ı acizanemizin hâkipây-i devletlerine arzına zat-ı valalarının vesatetini istirham eyleriz ferman. // fi 19 Temmuz 1922 [1 Ağustos 1922]"⁹⁵

Büyük Taarruz ile Yunan ordusu hızla çekilmeye başlamış, geçtikleri yerleri yakıp yıkmışlardı. Turgutlu da bu tahribat siyasetinin kurbanı olmuştu. 4 Eylül 1922 günü akşamı istasyon yakınlarındaki gazhane ve cephaneler patlatılarak, bağ ve bahçelerindeki halkın şehre dönmeleri sağlanmıştı.⁹⁶ Belediye başkanının sözleri de bunu teyit etmektedir: "Eylül'ün dördüncü günü istasyondaki benzin depoları ve emtia anbarı Yunan askeri tarafından yakıldı. (...) Bunu ertesi salı gününün elim vukuatı takip etti. Kasaba firari Yunan askeri ile doldu. Köylerdeki halk Yunanlılar tarafından şehre çağrıldı. Velhasıl Kasabamız en elim günü yaşıyordu."⁹⁷

Turgutlu yangını 5 Eylül Salı gecesi çarşı ortasında yer alan büyük bir binanın ateşe verilmesiyle başladı. Ardından sokak sokak, mahalle mahalle evler yakıldı. Yangın postalarına Turgutlu'yu çok iyi tanıyan yerli Rumlar rehberlik yaptılar.⁹⁸ Mehmet Asım yangının üçer kişilik yangın postaları tarafından başlatıldığını söylemekte ve şöyle devam etmektedir: "Yangın postalarının önündeki süvariler arasındaki iki piyadenin kumandanı olarak göğüslerinde kırmızı bir işaret, başlarında siyah bir kabalak, ellerinde boruya benzer parlak sarı bir teneke ile ayrılırdı. Piyadelere gelince bunların birisi içi bomba dolu bir posta, ikincisi dezenfekte tulumbalarını andıran benzin ile dolu bir aleti taşıyorlardı. Öndeki kumandan yangın çıkarma emrini veriyor, sokak üzerinde olan evlere benzin dökülerek, bahçe veya avlu içerisinde olan evlerse penceresinden bomba atılarak yakılıyorlardı. Tamamıyla ateşe verilen bir ev yanmazsa yakılması için yeniden bomba atılıyor yahut benzin dökülüyordu. Yangın postaları her halde sokak sokak dolaşarak yanmamış tek bir ev bile kalmamasına itina ediyorlardı."⁹⁹

Turgutlu yangını, üç gün kadar sürdü. "Ateş, yağma, soygun ve kıtal iki gün iki gece devam etti."¹⁰⁰ Yangın günlerinde halkın çoğunluğu ovaya, Çal Dağı'na veya şehrin kuzeyindeki tepelik alanlara sığınmıştı. Döndüklerinde, karşılaştıkları manzara, yalnızca harabeye dönmüş bir şehirdi.¹⁰¹ Şehirdeki 6 bin 328 evden yalnızca 201'i kurtulabilmişti.¹⁰² Başka bir kaynağa göre, şehirdeki 5 bin 760 evden 5 bin 2'si yanmış, 758'i kurtulabilmişti.¹⁰³

⁹⁵ *Ahenk*, 18 Ağustos 1338, s. 3; *Islahat*, 19 Ağustos 1922.

⁹⁶ *Su, İşgal Acıları*, s. 89.

⁹⁷ Naşit Hakkı, "Turgutlu Kasabasında Mahalleler Arasında", *Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti İkinci Kısım: Anadolu'da Yunan Fecayininin Tafsilatı*, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1338, s. 123.

⁹⁸ Nâşit Hakkı, "Turgutlu", s. 124.

⁹⁹ Mehmet Asım, "Yunan Mezaliminden Sorumlu Olan Kimdir?", *İzmir'den Bursa'ya*, İstanbul: Atlas Kitabevi, (ty), s. 120-121.

¹⁰⁰ Falih Rıfkı Atay, "Kasaba Harabelerinde", *İzmir'den Bursa'ya*, İstanbul: Atlas Kitabevi, (ty), s. 68.

¹⁰¹ Gökyayla-Akgüvenç, "İşgalden Kurtuluşa", s. 454.

¹⁰² *Su, İşgal Acıları*, s. 92.

¹⁰³ Gökyayla-Akgüvenç, "İşgalden Kurtuluşa", s. 454.

4. Akhisar Kazası

Akhisar kaza merkezi, İzmir-Bandırma demiryolu güzergâhındadır. Kazaya bağlı 65 köy¹⁰⁴ ve 1919 yılında 37 bin 528 nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun 30 bin 803'ü (%82,08) Müslüman, 5 bin 744'ü (%15,31) Rum, 504'ü (%1,34) Ermeni ve 477'si (%1,27) Musevi'dir.¹⁰⁵

Mütareke'nin ardından işgal tehdidini açıkça hissedenden Akhisarlılar, İzmir'deki Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin girişimlerini desteklediklerini ve haklarını sonuna kadar savunacaklarını bir telgrafla dile getirdiler. 25 Şubat 1919'da yayınlanan telgraf metni şu şekilde bitiyordu: "Mukaddes topraklarımızı hiçbir ecnebi tahakkümüne aldırılmayarak İstiklal-i Osmani altında yaşamak maksadıyla can ve kanımızla maddi ve manevi birçok müzaheretlerle temine müheyya bulunduğumuz ekseriyet-i kahiresi Türk ve Müslüman olan kırk bin nüfusun vicdan-ı umumisi namına arz ve beyan eyleriz."¹⁰⁶

İzmir'in işgalinden sonra Albay Kâzım (Özalp), Bekir Sami Bey ile Akhisar'a giderek, kaymakam ve halkın ileri gelenleriyle görüştü.¹⁰⁷ Bekir Sami, burada teslimiyetçi ve karamsar bir tutumla karşılaştıklarını yazmıştır.¹⁰⁸ Akhisar'daki toplantıya Halit Paşa, Sarı Ali ve Parti Pehlivan da katılmıştır. Bu arada Manisa'nın işgal edildiğini öğrenmişlerdir. Bekir Sami Salihli'ye, Albay Kâzım ise Bandırma'ya gitmişlerdir.¹⁰⁹ Ertesi gün tekrar Akhisar'a gelen Bekir Sami, işgal korkusuyla kimsenin kendisine yaklaşmadığını, herkesin İzmir'in uğradığı feci sonucu korku ile beklediğini kaydetmiştir. 27 Mayıs'ta tekrar Salihli'ye gitmiştir.¹¹⁰

Manisa'yı işgal eden Yunan kuvvetlerinden 250 mevcutlu bir birlik, iki ağır makineli tüfek ve bir süvari mangasıyla takviye edilerek, 5 Haziran 1919'da öğleden önce Akhisar'ı olaysız işgal etti.¹¹¹ Yusuf İzzet Paşa'nın işgali Harbiye Nezareti'ne bildirmesinin¹¹² ardından, Balıkesir'de bulunan bir alay Akhisar yönünde hareket ettirildi. Birlik Akhisar'a 10 km yaklaştığında, Yunan güçleri 9/10 Haziran gecesi Akhisar'ı boşalttı.¹¹³ Kısa bir süre sonra, 15 Haziran 1919'da Akhisar Redd-i İşgal Cemiyeti kuruldu ve millî kuvvetler toplanmaya başladı.¹¹⁴

¹⁰⁴ 1328 Sene-i Maliye Salname, s. 574.

¹⁰⁵ Nejdet Bilgi, "Öncesi ve Sonrasıyla Millî Mücadele Yıllarında Akhisar'ın İdari ve Demografik Yapısı", *Kurtuluşunun 100. Yılında Millî Mücadele'de Akhisar (6-7 Eylül 1922) Sempozyumu Bildirileri*, Akhisar: Akhisar Belediyesi, 2022, s. 272,281.

¹⁰⁶ *Müsavat*, 25 Şubat 1919, s. 2; *Ahenk*, 26 Şubat 1919, s. 2.

¹⁰⁷ Kazım Özalp, *Millî Mücadele*, I, Ankara: TTK, 1985, s. 13.

¹⁰⁸ 56. Fırka Harb Ceridelerinden Miralay Bekir Sami Günsav'ın Millî Mücadele Anıları, I, Haz. Muhittin Ünal, Ankara: TTK, 2016, s. 29-30.

¹⁰⁹ Özalp, *Millî Mücadele*, s. 14.

¹¹⁰ *Miralay Bekir Sami*, s. 40-41.

¹¹¹ *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, II. Cilt, 1. Kısım, Ankara: Genelkurmay, 1994, s. 126.

¹¹² *ATBD*, 51/114 (Haziran 2002), s. 35-37.

¹¹³ *TİH Batı Cephesi*, II/1, s. 126-127; *ATBD*, 51/114, s. 41-44.

¹¹⁴ Ahmed, *Türk İstiklal*, s. 48.

Yunanlıların 17 Haziran'da Menemen'de yaptıkları katliama, Akhisar Redd-i İşgal Heyeti sessiz kalmadı. Akhisar'ın önde gelenlerinin imzasıyla 20 Haziran 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgrafta Türk milletinin vatanını, hayat ve namusunu bu saldırılardan temizlemek için kıyam ettiği vurgulandı.¹¹⁵

Akhisar cephesinde ilk müfrezeyi kuran Halit Paşa'nın 7 Temmuz sabahı Rum ve Yunanlılarca şehit edilmesinden sonra oluşturulan müfrezeler, 10 Ağustos'ta Papazlı'ya başarılı bir baskın düzenlediler. Başarılı sonuç, piyade ve süvari gönüllülerin artmasını sağladı. 31 Temmuz 1919'da toplanan Balıkesir Kongresi'ne Akhisar temsilcileri de katıldılar. Kongre kararıyla Akhisar'da millî seferberlik ilan edildi ve gönüllü müfrezeler daimî hale getirildi.¹¹⁶

Kısa bir süre sonra Akhisar Mıntıkası Kumandanı Süleyman Sabri oldu. Redd-i İşgal Cemiyeti, gelecek kuvvetleri iskân, iâşe ve maaşlarını temin etmeye hazır olduğunu bildirince, Akhisar'a yeni birlikler geldi.¹¹⁷ İkinci Balıkesir Kongresi'nde 19 Eylül 1919'da Akhisar Cephesi Kumandanlığı'na Celal (Bayar) Bey seçildi. Birinci yardımcılığa Bahri, ikinci yardımcılığa ise Zühdübeyzade Mustafa seçilmiştir.¹¹⁸ Celal Bey Akhisar'a geldiğinde, Hüsnü Bey'in yerine Süleyman Sabri göreve başlamış, kendisi de millî cepheyi ele almıştır.¹¹⁹

1919 sonlarına doğru Akhisar'ı ziyaret eden gazeteci Arif Oruç, Akhisar'ın dört gün işgal altında kaldığını, halkın her türlü saldırıyı önlemeye hazır olduğunu ve 670 Bergamalı göçmene Redd-i İlhak heyetinden başka yardım eden bulunmadığını,¹²⁰ göçmenlerin işgal sona ermeden evlerine dönmek istemediklerini aktarmaktadır.¹²¹ Diğer gazeteci Kazım Nami (Duru), Akhisar'ın ilk işgalinden önce Rumların küstahça gösteriler yaptıklarını, işgal sona erince göç eden Türklerin geri döndüğünü, bu kez Rumların Manisa ve İzmir'e kaçtıklarını yazmıştır.¹²²

22 Haziran 1920'de başlayan Yunan taarruzu Akhisar yönünde de gelişti. Bir Evzon Alayı, 22 Haziran 1920 sabahı Develi-Akhisar istikametinde taarruza başladı. İki Yunan Alayı daha ileri harekâta devam ederken, Türk birliklerinin karşı taarruz hazırlıkları Yunan birliklerince fark edilince sonuç alınamadı. Öğleden sonra Türk süvari birlikleri Akhisar'ın kuzeyine, millî kuvvetler ise Akhisar'a doğru çekildiler. Akşamüstü Akhisar

¹¹⁵ *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, 6 (1953), Vesika 117.

¹¹⁶ Ahmed, *Türk İstiklal*, s. 50,51,54-58; Mustafa Razi Yalkın, *Millî Mücadele'de İzmir*, Yay. Haz. Mevlüt Çelebi, İzmir: İBB, 2019, s. 166.

¹¹⁷ Ahmed, *Türk İstiklal*, s. 58-59; Yalkın, *Millî Mücadele'de*, s. 169.

¹¹⁸ *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhiddin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Milliye Hatıraları*, Haz. Şerafettin Turan, Ankara: TİTE, 1967, s. 60; Kaygusuz, *Bir Roman*, s. 179.

¹¹⁹ Celal Bayar, *Ben de Yazdım Millî Mücadele*, 8, İstanbul: Baha Matbaası, 1972, s. 2467.

¹²⁰ *Tasvir-i Efkâr*, 11 Teşrinisani 1919, s. 2.

¹²¹ *Tasvir-i Efkâr*, 13 Teşrinisani 1919, s. 2.

¹²² Nejdet Bilgi, "Millî Mücadele'nin Başlarında Batı Anadolu (Kâzım Nâmi'nin Gözlemleri)", *Manisa Araştırmaları*, 2 (2002), s. 154-155.

önlerine ulaşan Yunanlılara kenar mahallelerden açılan ateşler fazla etkili olmadı. Türk kuvvetleri şehri boşaltarak çekildiler. Yunanlılar da akşam saatlerinde Akhisar'a girdiler.¹²³

Akhisar'da 22 Haziran 1920 tarihinde başlayan ikinci işgal dönemi 6 Eylül 1922'ye kadar sürdü. İkinci işgal döneminde yaşanan olumsuzluklardan bazılarını tespit edebiliyoruz. Akhisar da Sevr Antlaşması'na göre İzmir mıntıkasına dâhil edilmiştir. Bu dönemde Akhisar'dan göç eden Rumların geri geldiğini, hatta başka yerlerden de Rum nüfusun getirildiğini görüyoruz. Nitekim 31 Aralık 1920 tarihine kadar geçen altı aylık dönemde Akhisar'a yerleştirilen Rum nüfus 8 bin 200'dür.¹²⁴

Akhisar Belediye Reisi Hafız Mehmed, ulemadan Yazıcızâde Enver, eşraftan Alizade Reşid ve Ragıb Beyzade Ali imzalarını taşıyan 30 Mayıs 1921 tarihli bir rapor, bölgedeki mezalimi ortaya koymaktadır. Raporda Akhisar ve çevresinde Müslüman halka yapılan zulümlerin, memleketi mezalim koleksiyonuna çevirdiği, kadınların ırzına geçildiği, çarşı ve mahallelerde halka zulmedildiği, şikâyetçi olanların darp ve tehditle korkutulduğu, merkezde ve köylerde yağmalanmadık Müslüman evi ve işyerinin kalmadığı, çarşı ortasında halkın paralarının Yunan askerleri tarafından gasp edildiği, camilerden kilimlerin çalındığı, bazı camilerin tahrip edildiği ve kirletildiği, Kızıllar, Hasköy, Süleymanlı, Milinge ve Çoban Hasan köylerinin yıkıldığı, halkın civar yerlere sığındığı gibi birçok mezalim anlatılmaktadır.¹²⁵

25 Ağustos 1921 tarihli bir habere göre, Yunanlılar Akhisar bölgesinde halka şiddet uygulamakta, köylerdeki halkın elinde ne varsa alınmaktadır. Dolayısıyla halk sefalet ve perişanlık içindedir. 14 Mart 1922 tarihli başka bir habere göre, Erdaş isimli bir Ermeni tarafından yönetilen 150 kişilik bir çete Kırkağaç, Soma ve Akhisar köylerine saldırılar düzenlemektedir.¹²⁶ Rum ve Ermeni çetelerinin 1922 Mayıs'ında Akhisar'a 10 kilometre uzaklıktaki Sazoba'da on kadar kişiyi katlettikleri, 1922 Haziran başında Akhisar'a 8 kilometre mesafedeki Yumru'da iki değirmenciye, 5 kilometre mesafedeki Çağlak Boğazı'nda bir erkek ve bir kadını, 12 kilometre uzaklıktaki Gökçe Ahmet köyünde iki kişiyi öldürdükleri, 18 Temmuz 1922 tarihli İtalyan belgesinde belirtilmektedir.¹²⁷

Yunanlıların İyonya Devleti hazırlığı savaşı kaybetme ihtimaline dayanıyordu. Akhisar'daki işgal Komutanı Panayapulos bu yüzden halkı Belediye önüne çağırarak şu konuşmayı yapmıştı: "Muhtariyet idaresi için nümayişler yapın ve müracaatta bulunun. Aklınızdan geçenleri biliyorum. Demek istiyorsunuz ki Ankara hükûmeti gelip bizleri kurtaracak. Yanılıyorsunuz. Onlar gelemeyecekler. Gelseler bile Akhisar'ı bir harabe ve

¹²³ *TİH Batı Cephesi*, II/2, s. 195-200.

¹²⁴ Engin Berber, *Sançılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ankara: Ayraç, 1997, s. 322.

¹²⁵ *Arşiv Belgelerine*, s. 247-250.

¹²⁶ İbrahim Halil Tanık, *I. İnönü Zaferi'nden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar Açıksöz Gazetesinde Batı Cephesi Haberleri*, Erzincan Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan: 2012.s.204,306.

¹²⁷ Mevlüt Çelebi, *İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu'da Yunan Mezalimi (1919-1922)*, Ankara: ATAM, 2010, s. 50.

sizleri de cansız cesetler halinde bulacaklardır.” Bu konuşmadan sonra dükkânları zorla kapatmışlar, Türkleri özerk yönetim lehine hareket etmeye zorlamışlar, buna katılmayanları da döverek hapsedmişlerdi.¹²⁸

Büyük Taarruz'da bozguna uğrayan Yunanlılar çekilirken birçok yeri yakıp yıktılar. Akhisar biraz daha şanslıydı. 4 Eylül 1922'de Yunan Komutanı Panayapulos, Türk ve Rumları belediye önüne toplayarak şunları söylemişti: “Biri resmî, ötekisi insani iki vazifem var. Komutanlıktan gelen emir resmî vazifemi gösteriyor; Akhisar'ı yakmak, Türkleri öldürmek ve Rumları alıp çekilmek.” Panayapulos, Rumların kalmak istekleri üzerine, bu emri uygulamamış, Rumların hayatlarına dokunulmaması karşılığında Akhisar'ı yakmaktan vazgeçmiştir.¹²⁹ Akhisar'ın önde gelenlerinden de Rumların can güvenliğine dair güvence almıştır. Yunanlılar 5 Eylül 1922'de trenle Akhisar'dan çekilmişlerdir.¹³⁰ Akhisar'ın Türk ordusunun kontrolüne geçmesi 6 Eylül 1922'de olmuştur. 14. Süvari Tümeni'nin 5. Alayı'na bağlı Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey komutasındaki 3. Süvari Bölüğü, Bintepeler yönünden gelerek Akhisar'a girmiş, ardından Teğmen Selim (Örsel) Bey, Akhisar Hükûmet Konağı'na Türk bayrağını çekmiştir.¹³¹

5. Salihli Kazası

Salihli İzmir-Afyon demiryolu üzerindedir. Salihli kazasının 1919 yılında yetmiş köyü¹³² ve 31 bin 630 nüfusu bulunmaktaydı. Bu nüfusun 30 bin 494'ü (%96,4) Müslüman, 848'i (%2,68) Rum, 226'sı (%0,72) Musevi ve 62'si (%0,2) Ermeni'dir.¹³³

Salihlililer 20 Mayıs 1919'da İtilaf temsilcilerine, Belediye Başkanı Davut ve Müftü Ahmet imzasıyla bir telgraf göndererek, İzmir'in işgalini protesto etmişler ve Yunan egemenliğinin kabul edilmeyeceğini vurgulamışlardır.¹³⁴ Aynı isimler, 21 Mayıs 1919'da Sadaret'e bir telgraf çekerek, İzmir'in Yunan işgaline bırakılmasının kabul edilemeyeceğini ve işgalin kaldırılması için gerekenin yapılmasını istemişlerdir.¹³⁵ Yine aynı isimler İstanbul'daki İtalya temsilciliğine de bir telgraf göndermişler, İzmir ve çevresinin Yunanistan'a katılmasını kabul etmeyeceklerini ve ölümün bile Yunan'la uyuşmaktan iyi olduğunu belirtmişlerdir.¹³⁶

¹²⁸ Ekmel İzdem, *Dünkü-Bugünkü Akhisar (Tarihi-Coğrafyası-Folklorü)*, (yy): Ülkü Basımevi, 1944, s. 111.

¹²⁹ İzdem, *Dünkü-Bugünkü*, s. 112.

¹³⁰ Oktay Gökdemir, *Kurtuluş Savaşında Akhisar*, Akhisar: Akhisar Belediyesi, 1990, s. 41.

¹³¹ Ergül, *Kurtuluş Savaşında*, s. 517.

¹³² *Tasvir-i Efkâr*, 18 Teşrinievvel 1335/1919, s. 4.

¹³³ ATASE, A:1-2,D:124,F:6-1(92-42AB).

¹³⁴ Çelebi, “Saruhan Sancağında”, s. 30-31.

¹³⁵ Haluk Selvi, *İşgal ve Protesto İzmir'in İşgali ile İlgili Protesto Telgrafları (15 Mayıs 1919-30 Temmuz 1919)*, İstanbul: Değişim, 2007, s. 72.

¹³⁶ Çelebi, “Saruhan Sancağında”, s. 31.

Salihli'de İzmir'in işgalinden önce başlayan millî teşkilatlanma, işgalle birlikte, halkın silaha sarılmasına yol açtı. İlk aşamada yerli halktan ve ordu mensuplarından bir kısmının çabalarıyla faaliyete başlandı. Manisa'dan Eşme'ye çekilen birliklerdeki fazla silahlar milislere dağıtıldı. Oluşturulan müfrezeler Ahmetli istikametine yönlendirildi ve Sart'ta karargâh tesis edildi. Bu ilk aşamada Ethem de beraberindeki dokuz atıyla bu kuvvete katıldı.¹³⁷

Bekir Sami, 28 Mayıs'ta geldiği Salihli'de İzmir'in işgalinin halkın maneviyatını sarstığını yazmıştır. Bu nedenle, 29 Mayıs'ta Alaşehir'e geçerek, Kuvâ-yı Milliye'ye esas olacak olan bir kuvvet toplamayı ümit etmiştir.¹³⁸ 4 Haziran'da Eşme'den Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye gönderdiği telgrafta, Yunanlıların Ahmetli'den ileri geçemediklerini, Salihli'de ise bazılarının muhtemel Yunan işgalinden zarar görmemek için çabaladıklarını belirtmiştir.¹³⁹

Alaşehir Kaymakamı Bezmi Nusret, Ahmetli'nin işgali üzerine, Alaşehir'den 68 kişilik bir müfrezenin 7 Haziran'da Salihli'nin batısındaki Çakallar köyüne yerleştirildiğini belirtmektedir. Salihli'deki teşkilatlanmanın da bu şekilde başladığını ilave ederek, bu müfrezenin 12 Haziran'da Yunanlıların saldırısı üzerine Bozdağ'a çekildiğini, bir gönüllünün şehit, altı subayın esir düştüğünü de kaydetmiştir.¹⁴⁰

Bölgedeki millî kuvvetlerin oluşumunda en belirleyici kişi olan Bekir Sami, 20 Haziran 1919'da Bursa'ya tayin emri aldı. Emri aldıktan sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği yazıda, bu yörede "bir canlılık uyandırılmış ve kudretli muntazam bir teşkilat-ı milliye vücuda getirilmişti" diyerek, bu neticenin yok olmasından endişe ettiğini belirtti ve bunun da halkın maneviyatını olumsuz etkileyebileceğine vurgu yaptı.¹⁴¹

Apak, Salihli'de Yunanlılara karşı cepheyi Alaşehirli Mustafa ile Çerkes Ethem'in kurduklarını, araları açıldıktan sonra Çerkes Ethem'in cephede yalnız kaldığını yazmıştır.¹⁴² Özalp ise, Soma'da bulunduğu sırada yanına Çerkes Ethem'in geldiğini, Salihli'ye giderek orada bir cephe kurması için kendisine bir miktar silah verdiğini kaydetmiştir. Dolayısıyla, Akhisar'dan sonra da Salihli'de millî teşkilatın kurulmuş olduğunu belirtmiştir.¹⁴³

¹³⁷ Ahmed, *Türk İstiklal*, s. 93.

¹³⁸ *Miralay Bekir Sami*, s. 41,45,53.

¹³⁹ *Miralay Bekir Sami*, s. 57,64-65,70,72,74.

¹⁴⁰ Kaygusuz, *Bir Roman*, s. 170-171.

¹⁴¹ *Miralay Bekir Sami*, s. 162-163.

¹⁴² Apak, *İstiklal Savaşında*, s. 63.

¹⁴³ Özalp, *Millî Mücadele*, s. 25-27,31.

Salihli cephesindeki milis kuvvetinin güçlenmeden dağıtılmasını amaçlayan Yunanlılar, 22 Haziran'daki ani saldırıyla, dört subay ve ondan fazla milisi esir almışlar ve idam etmişlerdir. Buna rağmen milis kuvvetlerinin sayısı artmıştır. Salihli Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığına getirilen Tahir 27 Haziran'da Alaşehir'e gittiği için, yerine Rahmi getirilmiştir.¹⁴⁴

Salihli Kaymakamı Tahsin 22 Haziran'da valiliğe bir yazı göndererek, İzmir ve Menemen olaylarının halkın millî duygularını incittiğini ve gönüllü subaylar kumandasında Kuvâ-yı Milliye teşkilatının kurulduğunu bildirmiştir. Vali Ahmet İzzet ise cevabi yazıda millî ve meşru hakların silahla değil, diplomasi yoluyla korunabileceğini, Yunanlılar İtilaf devletleri üyesi olduğundan, kendilerine düşmanca davranılmamasını istemiştir.¹⁴⁵

Kaygusuz, 1919 Temmuz'unun ilk haftasında Alaşehir'den cepheye gönderilen millî kuvvetlerin başında Mustafa (Şahyar) Bey'in bulunduğunu, Ethem'in Mustafa'nın kumandan olmasını çekemediğini ve her şeye hâkim olmak istediğini belirtmiştir. Ethem'in tutumundan rahatsız olan Mustafa, Mestan Efe'nin bulunduğu Bozdağ'a çekilerek cephenin sol tarafını tutmuştur. Böylece cephenin sağ yanı da Çerkez Ethem'e kalmıştır. Temmuz'un üçüncü haftasında Ethem, Mustafa'ya taraftarlık eden Poyrazlıları kumandası altına almaya çalışmış, hatta aralarında Salihli kasabası içinde on iki saat süren bir çatışma yaşanmıştır. Sonuçta Ethem bütün cepheye hâkim olmuştur.¹⁴⁶

Salihli, Turgutlu ve Ahmetli'nin işgaliyle birlikte, batı yönünde oluşturulan cephe dışında, Bozdağ'da da bir cepheye sahipti. Bozdağ üzerinde yeterli kuvvet bulunmadığı için Poslu Mestan Efe'den istifade edilmesi düşünülmüştü. Bir heyet, Efe ile görüşerek, Bozdağ köylüleri ve kızanlarıyla Bozdağ'da Kuvâ-yı Milliye teşkilatının kurulmasını sağladılar.¹⁴⁷

Salihli, 22 Haziran 1920'de başlayan Yunan taarruzu neticesinde, 23 Haziran'da işgal edildi. İşgal üzerine başta kaymakam olmak üzere memurlar ve halkın önemli bir kısmı kasabayı terk etmek zorunda kaldı.¹⁴⁸ Bunun üzerine Ankara Hükûmeti 8 Temmuz 1920 tarihinde "işgalin yarattığı etkiyle meydana gelen göçün durdurulması ve göçmenlerin en kolay ve en uygun bir yolla geri dönmelerinin sağlanması için bir proje hazırlanması" kararını aldı.¹⁴⁹

Yunanlılar burada da gece sokağa çıkma yasağı ve fener asma zorunluğu getirmişti. 1921 yılında kurulan elektrik fabrikası, halkı fener asma zorunluluğundan kurtarmıştı. Bağlara veya köylere gidip-gelmeler izinle oluyordu. Postanede telgrafa izin verilmiyor, mektup dışında gönderi kabul edilmiyordu. Para olarak Drahmi kullanımı zorunluydu.

¹⁴⁴ Ahmed, *Türk İstiklal*, s. 93-95.

¹⁴⁵ Hasan Türker, "Millî Mücadele Yıllarında Salihli", *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa*, C. 4, Ed. N. Gülmez-N. Bilgi, Ankara: Berikan, 1920, s. 9-11.

¹⁴⁶ Kaygusuz, *Bir Roman*, s. 177-178.

¹⁴⁷ Ahmed, *Türk İstiklal*, s. 94; Yalkın, *Millî Mücadele'de*, s. 126-127.

¹⁴⁸ Türker, "Millî Mücadele", s. 6-7, 19-23, 27.

¹⁴⁹ Türker, "Millî Mücadele", s. 27.

Türklerin bütün silahları toplanırken, Rum ve Ermeni çetelerine dokunulmuyordu. Rum çeteleri ve Yunan askerleri köyleri basıyor, darp ve gasp olayları yaşanıyor. Hukuksuz tutuklamalar ve Atina'ya sürgünler yaşanıyor.¹⁵⁰ Bir gazete haberine göre, Yunanlılar Salihli'de sebepsiz yere üç Türk'ü idam etmişlerdi.¹⁵¹

Yunan işgali 1922 Temmuz'unda özerkliğe evrilmeye çalışıldı. Özerklik kararının yayımlanmasından sonra, zorla destek ve teşekkür yazıları alma çabaları Salihli'de de kendini gösterdi. Fakat Salihlililer bu ilanları imzalamadılar. Bu yüzden, başta Belediye Başkanı Hacı Davut olmak üzere, eşraftan birçok kişi tutuklanıp Yunanistan'a sürgün edildiler.¹⁵²

26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz'da 1. Süvari Tümeni'ne bağlı birlikler, 5 Eylül 1922 sabahı erken saatlerde Salihli'ye girmişlerdir. Yunanlıların İstasyon civarındaki, bir tabur piyade ve bir alay kadar süvari birliği ile çatışmışlardır. Alaşehir yönünden çekilen Yunan askerlerinin de katılmasıyla, gün boyunca şiddetli sokak çatışmaları sürdü. Yetişen destek birliklerinin de yardımıyla, akşam saatlerinde, Yunanlıların Salihli'de oluşturmaya çalıştığı direniş noktası kırıldı. Bu çatışmalarda üçü subay 44 şehit verilmiş, 43 er yaralanmış, 33 er de esir düşmüştür. Salihli Savaşı olarak anılan bu çatışmalardan sonra, Yunan birlikleri Salihli'yi önceden planladıkları şekilde yakmışlardır. Yunan birliklerinin bir kısmı yerli Rumlarla birlikte iki trene binerek, İzmir yönüne kaçarken, bir kısmı da Turgutlu'nun güneyine çekilerek mevzilendiler.¹⁵³

Falih Rıfki, yangın postalarının ateşe verdiği Salihli'de, "cami, otel, han gibi büyük binalardan başka üç bine yakın ev, beş yüze yakın dükkân yandı. Yalnız istasyon etrafında Hıristiyan evlerinden bir kısmı yerindedir" demektedir.¹⁵⁴ Yabancılardan oluşan "Tahkik-i Mezalim" kurulunun hazırladığı raporda şu bilgiler yer almaktadır: "Salihli muayyen ihrak postaları tarafından 5 Eylül'de dört taraftan tutuşturulmuş ve yangın esnasında bütün halk soyulmuş, dağa kaçamayanlar yakılmış veya öldürülmüştür. (...) Salihli'yi teşkil eden iki bin hane ile dört yüz iki dükkân, iki cami, yirmi iki han, iki otel, on iki fırın ve beş fabrika yanmıştır. Bu seneki üzüm, tütün, buğday ve diğer mahsulat kasabaya nakledilmiş olduğundan bunlar da kâmilen mahvolmuştur."¹⁵⁵

¹⁵⁰ Türker, "Millî Mücadele", s. 38-45.

¹⁵¹ *Akşam*, 2 Şubat 1338/1922, s. 2.

¹⁵² Türker, "Millî Mücadele", s. 50-51.

¹⁵³ *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (31 Ağustos-18 Eylül 1922)*, II. Cilt, 6. Kısım, III. Kitap, Ankara: Genelkurmay, 1995, s. 119-125,140-141.

¹⁵⁴ Falih Rıfki, "Salihli Harabelerinde", *İzmir'den Bursa'ya*, Dersaadet: Akşam-Teşebbüs Matbaası, 1338, s. 87-88.

¹⁵⁵ *Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti*, 2. Kısım: *Anadolu'da Yunan Fecayininin Tafsilatı*, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1338, s. 118-119.

6. Alaşehir Kazası

Alaşehir kaza merkezi, İzmir-Afyon demiryolu üzerindedir. Kazaya bağlı İnegöl adlı bir nahiye ve elli beş köy bulunuyordu.¹⁵⁶ 1919'da 37 bin 160 nüfusu olan Alaşehir Kazası nüfusunun, 33 bin 890'ı (%91,2) Müslüman, 3 bin 241'i (%8,72) Rum, 17'si Ermeni ve 12'si Musevi'dir.¹⁵⁷ Askerlik Şubesi'nin 3 Mart 1920 itibarıyla verdiği bilgilere göre, Alaşehir'de 27-46 yaşlarında 2 bin 106, 19-22 yaşlarında 950 cepheye sevke uygun nefer bulunmaktadır. Bu tarihe kadar Kuvâ-yı Milliye'ye 202 nefer katılmıştır.¹⁵⁸

İzmir'in işgali üzerine Alaşehirli kadınların kurduğu cemiyet, İstanbul'daki Türk Kadınlar Cemiyeti'ne 18 Mayıs'ta bir telgraf çekerek, vatanın kurtuluşu için çalışacaklarını ve Yunan'ı istemediklerini bildirdiler. Aynı tarihte İtilaf temsilciliklerine çektikleri telgrafta da Yunanlıların Rumeli'de yaptıklarını burada da yapacakları uyarısında bulundular. Manisa'nın işgali üzerine 28 Mayıs'ta Sadaret'e bir telgraf çeken Belediye başkanı Galip Bey, "Türkler boğuluyor mu?" diye sorarak, bilgilendirilmek istedi.¹⁵⁹ Galip Bey ile Mütevellizade Akif Bey Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurdular ve gönüllü kaydetmeye başladılar.¹⁶⁰ Bekir Sami Bey'in desteği ile direniş fikri güç kazandı. Mustafa Bey de Alaşehir Millî Kuvvetler Kumandanı oldu.¹⁶¹

Alaşehir Kaymakamı Bezmi Nusret Bey'di ve Alaşehir'de Fransız Yüzbaşı Villa komutasında sekiz yüz civarında Cezayir askeri bulunuyordu. 11 Mart 1920 tarihine kadar burada kalan ve çoğu Müslüman olan askerler Kuvâ-yı Milliye'ye karışmadılar.¹⁶² Alaşehir'de Mustafa Bey'in oluşturduğu millî müfrezeye askerler de gönüllü olarak katılmaktaydılar. Turgutlu'dan gelen Yüzbaşı Süleyman Süruri, Rıza Çetin, Zühtü Akıncı, Şakir Ünalın bunlar arasındaydı. 29 Mayıs'ta Ulu Cami'de Süleyman Süruri'nin çağrısıyla bir toplantı yapıldı. Konuşmalar bir işgal girişimi durumunda savunma ve örgütlenme üzerinedir. 1 Haziran'da Ödemiş'in işgal edilmesi, kaymakam ve bazı görevlilerin yaya olarak Alaşehir'e gelmeleri, halkın moralini bozdu. Süleyman Süruri bu durum üzerine Alaşehir Mevki Kumandanı oldu. Temmuz 1919 başlarında millî hareket daha canlı hale geldi.¹⁶³

Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığı 31 Aralık 1919'da Alaşehir Askerlik Şubesi'ne gönderdiği yazı ile Yunanlıların hazırlıkları nedeniyle cephenin önem kazandığını ve askere alınanların doğrudan Alaşehir ve Havalisi Kumandanlığı'na gönderilmesini istemiştir.

¹⁵⁶ 1328 Sene-i Maliye Salname, s. 574.

¹⁵⁷ ATASE, A:1-2,D:124,F:6-1(92-42AB).

¹⁵⁸ Nuri Köstüklü, *Millî Mücadele'de Manisa-Uşak-Afyonkarahisar-Konya Hattı (8. Fırka ve Akşehir Kalem Riyasetleri 1920 Yılı Şifre-i Mevrude Defteri)*, Ankara: ATAM, 2009, s. 62, 64.

¹⁵⁹ Selvi, *İşgal ve Protesto*, s. 65-66.

¹⁶⁰ Kaygusuz, *Bir Roman*, s. 162-163.

¹⁶¹ Enver Konukçu, *Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)*, Ankara: ATAM, 2000, s. 34-38, 48.

¹⁶² Enver Konukçu, "Millî Mücadelenin Başlangıcında Alaşehir", *Millî Mücadelede Alaşehir Kongresi (Bilimsel Toplantı) 16 Ağustos 1985*, İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1988, s. 16-17; Kaygusuz, *Bir Roman*, s. 157,162.

¹⁶³ Kaygusuz, *Bir Roman*, s. 154,157,161-165,167,176-178.

Aksi durumda “vatana ihanetle itham” a yol açacağı uyarısı yapılmıştır. 6 Ocak 1920 tarihli yazıda da benzer uyarı bulunmaktadır. Ayrıca Mart 1920’de, Askerlik Şubesi evrakının Uşak’a gönderilmesi gündeme gelmiştir.¹⁶⁴

9 Haziran 1920’de cepheleeri gezen ve Alaşehir’e gelen Fevzi Paşa, cephe durumunu “Çelik gibiyiz.” diyerek özetlemiştir. Kaygusuz, bu ifadelerin işgal öncesi hazırlık yapmaya engel olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁵ 24 Haziran’da Yunan süvarileri Gediz’in kuzeyinden, piyadeleri ise Salihli-Alaşehir yolundan hızla Alaşehir’e yöneldiler. Kaymakamla birlikte memurlar ve halkın önemli bir kısmı Alaşehir’i terk etti. Yunan kuvvetlerinin bir kolu Kula yolu üzerinden, diğer kolu ise Kiremeçli kapıdan Alaşehir’e girdiler.¹⁶⁶

Yunanlılar ilk iş olarak, Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Mustafa Bey ve Belediye Reisi Galip Bey başta olmak üzere, direnişte rolü olanları tutuklayarak Yunanistan’daki kamplara sürdüler. Sürgünler için, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket etmek, işgale direnmek ve Hristiyanlara kötü davranmak gibi gerekçeler gösterdiler.¹⁶⁷

Alaşehir’in işgal dönemine ilişkin yapılan bir sözlü tarih çalışmasına göre, 24 Haziran 1920’de tren istasyonu üzerindeki Killik Köyü, sakinleri dağlara çekildiği için boş kalmıştır. Yunan işgaline girdiğinden habersizce köye gelen bir çoban, köy meydanında şehit edilmiştir. İşgalin ilk günü henüz on beş yaşında olan Tepeköy’den Ayşe Yaramış, değirmene un öğütmek için yolda oldukları sırada Alaşehir semalarında Yunan uçaklarının alçaktan uçuş yaptığına ve halkın telaşla dağlara doğru kaçtığına şahit olmuştur. Caber Deli Musalı köyünde, Yunan askerleri testiyle su getirttikleri Türk çocuklarından gecikenleri tekme-tokat dövmüşlerdir. Yunan askerleri özellikle cuma günleri köylerden zorla yiyecek içecek alıyorlardı. Köylüler, Yunanlıların geleceği günlerde, genç kız ve kadınları dağlara ve ormanlık alanlara saklamışlardır. 1922 yılının ikinci yarısına gelindiğinde, köylülerin elinde verecekleri bir şey kalmamıştır. Yeşilyurt köyünden Hasan Kâhya, Alaşehir Kuvâ-yı Milliyesi’ne ilk katılanlardan olduğu için, Yunanlılar özellikle köyün kuvvâcı ailelerine baskı ve zulüm yapmışlardır. Kent merkezinde Yunan askerleri ve yerli Rumların zulmüne karşı Alaşehir halkı, Eczacı Fethi’nin (Baytan) liderliğinde alışveriş boykotunu başlattıysa da Fethi Bey, Alaşehir’i terk etmek zorunda kalmıştır.¹⁶⁸

Büyük Taarruz’un etkileri kısa zamanda Alaşehir’de de görüldü. Önce şehrin ileri gelenleri tutuklandı. Ardından yağma, zulüm, öldürme ve ırza geçme olayları başladı. Rum ve Ermenilerin görev aldığı yangın taburları kuruldu. 4 Eylül günü halkı evlerine

¹⁶⁴ Köstüklü, *Millî Mücadele’de*, s. 51,53,67

¹⁶⁵ Kaygusuz, *Bir Roman*, s. 197.

¹⁶⁶ Ömer Metin, “Alaşehir’in İşgali, İşgal Dönemi ve Kurtuluşu”, *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa*, 2. Cilt, Ed. N. Gülmez-N. Bilgi, Ankara: Berikan, 2020, s. 144-148; Kaygusuz, *Bir Roman*, s. 198-199.

¹⁶⁷ Metin, “Alaşehir’in İşgali”, s. 150.

¹⁶⁸ Metin, “Alaşehir’in İşgali”, s. 153-158.

hapsettikten sonra, önce su yollarını tahrip ederek, şehri on ayrı yerden kundakladılar.¹⁶⁹ Yangını söndürmek veya kaçmak isteyenleri kurşunladılar. Yüzlerce kadının ırzına geçerek öldürdükleri gibi, bazılarını da yanlarında götürdüler.¹⁷⁰

Takip harekâtını sürdüren süvari birlikleri, 4 Eylül günü Kula-Salihli istikametinde kaçan Yunan birliklerini temizlerken, aynı gün Sarıgöl'ü kurtaran 4. Süvari Tümeni Alaşehir istikametinde ilerlemekteydi. Akşam üzeri Kemaliye'ye ulaşan 1. Süvari Tümeni ise, Alaşehir'in yandığını uzaktan görebiliyordu. Türk birlikleri, 5 Eylül akşamı Alaşehir'e girdiğinde, kasaba harabeye dönmüş durumdaydı. Nurettin Paşa cephe kumandanlığına gönderdiği raporda, Alaşehir'in 5 Eylül 1922 saat 17.00'da tamamen yanmış olarak kurtarıldığını belirtti.¹⁷¹

6.1. Alaşehir Kongresi

Yunan işgalinden sonra gerçekleştirilen kongreler dizisinin en önemlisi, Hacim Muhiddin Bey'in önderliğinde Alaşehir'de toplanmıştır (16-25 Ağustos 1919). Kongre zaman zaman gerçek bir hükümet gibi çalışmıştır.¹⁷² Millî kuvvetlerin mali ve idari konularıyla ilgili kararlar alarak, Batı Anadolu'daki direnişin ilkelerini belirleyen talimatnameler çıkarmış, eksiklikleri gidermiş ve teşkilatlanmayı gerçekleştirmiştir. Kongreye, Batı Anadolu'nun yirmi iki ayrı merkezinden kırk sekiz temsilci katılmıştır.¹⁷³ Alaşehir yedi delege ile temsil edilmiştir: Mustafa (Şahyar), Galip (Alakant), Mütevellizade Akif (Öztürk), Ömer Lütfü (Ünlü), Ali (Yağas), Cevdet (Ünlü) ve Nazmi (Musal) Beyler.¹⁷⁴ Kongre kararlarına göre temsilci bulunduran yirmi altı şehir ve kasaba şunlardır: Akhisar, Alaşehir, Afyon, Aydın, Ayvalık, Balıkesir, Birgi, Bozdağ, Buldan, Demirci, Denizli, Edremit, Eşme, Gördes, İnegöl, Kasaba, Kaymakçı, Kula, Manisa, Nazilli, Ödemiş, Salihli, Sarayköy, Sındırgı, Soma ve Uşak.¹⁷⁵ Bu sayıyı yirmi yedi olarak da anabiliriz. Çünkü kongrenin bitiminin ertesi günü, yani 26 Ağustos'ta İstanbul'u temsilen Ragıp Nurettin Alaşehir'e gelmiş ve kongrenin tekrar toplanmasını istemiştir. Nitekim yirmi iki üyenin katılımıyla özel bir toplantı daha yapılmıştır. Bu toplantı dolayısıyla kongrenin bitim tarihini 26 Ağustos, katılımcı sayısını kırk sekiz ve temsilci gönderen yerleri İstanbul'u da ekleyerek yirmi yedi olarak kabul etmek gerekir. Kongre tutanakları incelendiğinde temsilci gönderen yerlere Balya, Burhaniye, Kırkağaç ve Tavas'ı da

¹⁶⁹ Turan, *Yunan Mezalimi*, s. 197-198.

¹⁷⁰ Mehmet Asım Us, "Yunan Ordusunun ve Hükümetinin Sorumluluğu", *İzmir'den Bursa'ya*, İstanbul: Atlas Kitabevi, (ty), s. 133-134.

¹⁷¹ Metin, "Alaşehir'in İşgali", s. 158-159.

¹⁷² Konukçu, *Alaşehir Kongresi*, ss.55-215.

¹⁷³ Göktaş İpek, "Alaşehir Kongresi'ne Katılanlar", *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa*, 2. Cilt, Ed. N. Gülmez-N. Bilgi, Ankara: Berikan, 2020, s. 229-231.

¹⁷⁴ Ömer Metin, "Alaşehir Kongresi", *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa*, 2. Cilt, Ed. N. Gülmez-N. Bilgi, Ankara: Berikan, 2020, s. 208-210.

¹⁷⁵ *Balıkesir ve Alaşehir*, s. 205-206; Şerafettin Turan, "Millî Mücadele Dönemindeki Kongreler Arasında Alaşehir Kongresi'nin Yeri", *Millî Mücadelede Alaşehir Kongresi (Bilimsel Toplantı) 16 Ağustos 1985*, İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1988, s. 44.

eklemek mümkündür.¹⁷⁶ Böylece sayı otuz bire yükselmektedir. Ancak bu beldelerin isimleri tutanak ve belgelerde bir veya iki kere geçmektedir. Ayrıca Tavas delegesi hariç diğerlerinde delege ismi bulunmamaktadır. İsimleri bilinmemekle beraber tutanaklarda yer alan bu delegeleri de ilave ettiğimizde katılımcı sayısı elli ikiye yükselmektedir.

İlk toplantısını 16 Ağustos'ta Mustafa (Şahyar) Bey'in evinde yaparak başlayan kongre, 18 Ağustos'tan itibaren çalışmalarını Fevziye Mektebi'nde sürdürdü. Dâhiliye Nezareti kongreyi engellemek istemişse¹⁷⁷ de başarılı olamadı. Alaşehir Kongresi çok sayıda Kuvâ-yı Milliye merkezini bir araya getirdi.¹⁷⁸ Kongreye hâkim olan düşünce şöyle özetlenebilir: "Hiçbir üst idari makamın uyarı ve etkisi olmaksızın, Batı Anadolu'da Afyonkarahisar-İnegöl çizgisi batısındaki bölgede düşmanı memleketten çıkarıncaya kadar, kendine özgü bir idare şekliyle savaşın devam ettirilebilmesi için gerekli teşkilatı yapmak." Yunanlılara karşı savaşı üstlenen kongre, amaca ulaşabilmek için hiçbir makamın etkisini kabul etmeyen, kendine özgü bir yönetimi tercih etmiştir.¹⁷⁹

7. Soma Kazası

Kaza merkezi, İzmir-Bandırma demiryolu yakınındadır. Altmış sekiz köyü bulunan kazanın¹⁸⁰ 1919 yılındaki nüfusu 22 bin 951'dir. Bu nüfusun 21 bin 197'si (%92,4) Müslüman ve 1.765'i (%7,6) Rum'dur.¹⁸¹ Askerlik şubesi bilgilerine göre 1920 yılı başlarında Soma'da 27-46 yaşlarında 2 bin 314, 19-26 yaşlarında sekiz yüz nefer bulunuyordu. Bunların yaklaşık %80'i Soma cephesindeydi.¹⁸²

Soma'da Tenvir ve İrşad adlı bir cemiyet kurulduğundan da söz edilir.¹⁸³ İzmir'in işgali öncesinde Soma'yı hareketlendiren en önemli olay, Şehzade Abdürrahim başkanlığındaki Nasihat Heyeti'nin 24 Nisan'da Soma'ya gelmesidir. Heyetle gelen gazeteci Burhan Cahit'in Soma izlenimleri şöyledir: "Nihayet Soma'dayız. (...) istasyonda kaymakam ve hükûmet-i mahalliye ile bütün Somalılar toplanmış, (...) Şehzade hazretleri trenden indiler ve selam-ı şahaneyi halka tebliğ buyurdular. Daha sonra Müftü Fehim Efendi beyannameyi okudu. Halk büyük bir heyecanla padişah duasını tekrar ettiler."¹⁸⁴

İzmir'in işgalinden sonra Soma'da Bakırlı Hafız Hüseyin başkanlığında Redd-i İlhak Cemiyeti oluşturulmuştur. İşgalin Bergama'ya uzanması üzerine, Kuvâ-yı Milliye oluşmaya başlamıştır.¹⁸⁵ Apak, Soma'da direnişe önyak olacak kimsenin ortaya

¹⁷⁶ Balıkesir ve Alaşehir, s. 45,149,233.

¹⁷⁷ Balıkesir ve Alaşehir, s. 242.

¹⁷⁸ Metin, "Alaşehir Kongresi", s. 205-212; İpek, "Alaşehir Kongresi'ne Katılanlar", s. 229-231.

¹⁷⁹ Turan, "Alaşehir Kongresi'nin", s. 44-45.

¹⁸⁰ 1328 Sene-i Maliye Salname, s. 576.

¹⁸¹ ATASE, A:1-2,D:124,F:6-1(92-42AB).

¹⁸² Köstüklü, Millî Mücadele'de, s. 10, 66.

¹⁸³ Kaygusuz, Bir Roman, s. 163.

¹⁸⁴ Çelebi, Heyet-i Nâsıha, s. 82,84.

¹⁸⁵ Ergül, Kurtuluş Savaşında, s. 60-63.

çıkmadığını yazmıştır. Haziran başlarında, Balıkesir'deki Müdafaa-i Hukuk Heyeti, Yunan işgal kuvvetlerinin karşısına, Yüzbaşı Kemal (Balıkesir) kumandasında elli asker ve gönüllülerden oluşan yüz elli kişilik bir müfrezeyle Soma'ya göndermiştir.¹⁸⁶

Soma cephesindeki millî teşkilatlanmada da Kâzım (Özalp) belirleyici olmuştur. Yunanlıların Bergama'ya taarruz etmeleri üzerine, Albay Kazım ve millî kuvvetler 19-20 Haziran gecesi Soma'ya çekilmiştir.¹⁸⁷ Soma'daki millî kuvvetlerin başında Hulusi ve Kırkağaçlı Emin bulunmaktaydı. Kınık ve Soma arasındaki sırtlarda mevzilenmiş olan bu kuvvetlerin toplamı yedi yüz kişiden ibaretti.¹⁸⁸

22-23 Temmuz'da Soma'da bulunan Hacim Muhiddin Bey, "cesur bir adam" diye tavsif ettiği Yunanlılarla muharebeye katılan Hacı Muharrem Efendi, Şube Reisi Binbaşı Hacı Murat ve Mıntıka Binbaşı Muhtar Beylerle görüşmüştür. Yaptıkları toplantıda teşkilata başlama kararı alınmıştır. 23 Temmuz'da Fetvahane'de yapılan toplantıda, Hacı Reşit Efendi Hareket-i Milliye Reisi yapılmış, Soma ve köyleri için yirmi bin lira verilmiştir. Hacim Bey, Hamidiye ve Tuzcu Efe cephelerini de ziyaret etmiştir.¹⁸⁹

Bergama ve diğer işgal bölgelerinden gelen göçmenler, kadın ve çocuklarını iç bölgelere gönderdikten sonra direnişçilere katılıyorlardı.¹⁹⁰ Bir İngiliz raporunda, cephenin Balıkesir'den teşkilatlandırıldığı ve Hulusi kumandasında yaklaşık 1.700 kişilik kuvvet bulunduğu belirtilmektedir.¹⁹¹ İkinci Balıkesir Kongresi, 19 Eylül'de Soma Cephesi Millî Alay Kumandanlığı'na Kırkağaçlı Hacı Salihzade Emin'i, birinci yardımcılığa Bergamalı Hacı Niyazi'yi ve ikinci yardımcılığa Somalı Hacı Raşid'i getirmişti.¹⁹²

22 Haziran 1920'de başlayan ikinci Yunan taarruzunda Soma iki ayrı istikametten gelen kuvvetlerle işgal edilmiştir. Birisi Bergama üzerinden gelen Adalar Tümeni, diğeri ise Akhisar-Kırkağaç üzerinden gelen İzmir Tümeni.¹⁹³ Soma cephesi Türk kuvvetlerinin başında Yüzbaşı Kemal Bey bulunuyordu. Ayrıca, Soma Millî Tabur Komutanı İlyas Efendi, Bölük Komutanı Muallim Sabri Efendi, Koyundereli İbrahim Efendi, Başköylü Mehmet Ali Efendi de görevliler arasındaydı.¹⁹⁴

Yunan birlikleri, 22 Haziran sabahı başlattıkları saldırılar neticesinde, bölgedeki Türk birliklerini geri çekilmeye mecbur etmişti. 23 Haziran günü Türk direnişi Yunan ilerleyişini yavaşlatsa da 24 Haziran 1920 sabahında keşif süvarilerinin girdiği şehir, öğleye doğru diğer birliklerin de girmesiyle işgal edilmişti. Dağılmalarına rağmen

¹⁸⁶ Apak, *İstiklal Savaşında*, s. 56,58-59.

¹⁸⁷ Özalp, *Millî Mücadele*, s. 25-27.

¹⁸⁸ Özalp, *Millî Mücadele*, s. 34; Apak, *İstiklal Savaşında*, s. 113-114.

¹⁸⁹ *Balıkesir ve Alaşehir*, s. 25.

¹⁹⁰ İsmail Ediz, *Batı Anadolu'da Yunan İşgali (1919-1922)*, İÜ SBE Doktora Tezi, İstanbul: 2011, s. 175.

¹⁹¹ Celal Bayar, *Ben de Yazdım Millî Mücadele'ye Giriş*, 7, İstanbul: Baha Matbaası, 1969, s. 2362-63; Ediz, *Batı Anadolu'da*, s. 176.

¹⁹² *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri*, s. 60.

¹⁹³ Özalp, *Millî Mücadele*, s. 134.

¹⁹⁴ Özalp, *Millî Mücadele*, s. 134-136.

Yunanlılara çok kayıp verdiren Türk kuvvetleri üç yüz civarında kayba uğramıştı.¹⁹⁵ Türk güçleri 24 Haziran'da Balıkesir istikametinde çekilmeye başladı. Soma Mıntika Komutanı 25 Haziran 1920 tarihli cephe raporunda şöyle yazmıştı: "Soma ve Akhisar cephelerinde düşmanın kalabalık kuvvetleri karşısında kıtaatımız biraz geriye çekilmiştir."¹⁹⁶

27 Ekim 1920'de Balıkesir'den gönderilen bir istihbarat raporunda, Soma kasabasının yüzde seksen beşi Müslüman olduğu halde sokaklarda çok az görüldükleri, Yunanlıların daima tehdit eder durumda oldukları, silah arama bahanesiyle Müslüman evlerine girerek ırz ve namusa dokundukları gibi istediklerini öldürdükleri ifade edilmektedir. Ayrıca belediye binasının mavi beyaza boyanarak, kapısının üstüne Yunan bayrağının asıldığı, Hilal-i Ahmer rozeti taktığı için belediye reisinin altı yaşındaki oğlunun tutuklanarak darp edildiği, çocuğu için kumandanlığa giden belediye reisinin hakaret edilerek merdivenlerden atıldığı, hapishanedeki cinayet mahkumlarının tahliye edildiği, "Kuvâ-yı Milliye'ye intisabı vesilesiyle hemen bilakaydüşart her Türk birer defa tevkifhaneyi ziyarete mecbur" kaldığı, kazaya atanan kaymakamın Soma'ya gelmesine izin verilmediği vurgulanmaktadır.¹⁹⁷

15 Eylül 1921 günü Bakır'da Bakırlı Mustafa Müfrezesi ile Yunan kuvvetleri arasında yaşanan çatışmada iki er yaralanmış ve Kırkağaçlı Celal şehit düşmüştür.¹⁹⁸ 27 Mart 1922 tarihli bir İngiliz belgesine göre, 24 Şubat'ta Ankara'ya giden Kara Kemal Bandırma, Balıkesir ve Soma bölgelerinde Yunanlılara karşı örgütler kurmak için çalışmaya başlamıştır.¹⁹⁹ 22 Mayıs 1922 tarihli bir İngiliz raporuna göre, Soma-Kırkağaç bölgesinde köylerini korumak bahanesiyle silahlanmış Ermeniler, fırsattan yararlanarak komşu Türklerden öç almaktadırlar.²⁰⁰

Soma'nın kurtuluşu Kırkağaç'a benzer gerçekleşmiştir. Yunan birliklerinin 6 Eylül'de Soma'dan çekilmeye başladığı raporlara yansımıştır. 10 Eylül 1922 tarihli bir belgeye göre, Sındırgı, Kırkağaç üzerinden Soma'ya, oradan da Bergama yönüne çekilen Yunan askerinin miktarı 5-6 bin civarındadır. Soma halkı ise dağlara çekilmiştir. Şehirde yağmalanmayan ev ve işyeri kalmamıştır. Ayrıca, şehir bir tarafından ateşe verilmiştir. Buna göre, Yunan birlikleri 10 Eylül'de Soma'yı boşaltmışlardır. Türk birlikleri 13 Eylül'de Soma'ya girdiğinde, yangın içten içe hala devam etmekteydi. Soma, Saruhan Sancağı'nın son kurtulan kazası durumundaydı.²⁰¹

¹⁹⁵ Samet Arıcıoğlu, "Millî Mücadelede Soma", *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa*, 4. Cilt, Ed. N. Gülmez-N. Bilgi, Ankara: Berikan, 2020, s. 363-372.

¹⁹⁶ *İzmir'e Doğru*, s. 354.

¹⁹⁷ *Arşiv Belgelerine*, s. 109-110.

¹⁹⁸ Ergül, *Kurtuluş Savaşında*, s. 429, 446, 447.

¹⁹⁹ Salahi R. Sonyel, *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı*, II. Cilt, Ankara: TTK, 2008, s. 1595-1596.

²⁰⁰ Sonyel, *Mustafa Kemal*, II, s. 1548.

²⁰¹ Ergül, *Kurtuluş Savaşında*, s. 557-559; *İstiklal Harbi ile İlgili Telgraflar*, Ankara: Devlet Arşivleri, 1994, s. 185-187; *Takep Harekâtı*, s. 158; İbrahim Ethem Akıncı, *Demirci Akıncıları*, Ankara: TTK, 2009, s. 380,

8. Kırkağaç Kazası

Kaza merkezi, İzmir-Bandırma demiryolu üzerindedir. Gelenbe adlı bir nahiyesi ve otuz dört köyü bulunmaktaydı.²⁰² 1919 yılında kaza nüfusu 21 bin 482'ydi. Bu nüfusun 17 bin 251'i (%80,3) Müslüman, 3 bin 299'u (%15,4) Rum, 869'u (%4) Ermeni, 32'si Musevi ve 31'i yabancıydı.²⁰³

İzmir'in işgalinden dört gün önce Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Kırkağaç'ta şube açması dikkat çekicidir.²⁰⁴ İzmir'in işgali, ilk başlarda halk nezdinde Kırkağaç'ın İzmir'e uzak olması nedeniyle pek etki göstermemiştir. Azınlıklar, Türkler ile olan iyi ilişkilerini korumaya devam etmişlerdir. Tutumlarındaki esas değişim, işgalin yakın köylere gelmesiyle olmuştur.²⁰⁵

Kazım Özalp'in çağrısı ile Kırkağaç'ta birtakım hareketlenmeler başladı. 28 Mayıs 1919'da Hacim Muhiddin (Çarıklı) ve Vasıf Bey'in önderliğinde Karaosmanoğlu Camii'nde bir toplantı düzenlenerek cemiyet oluşturuldu. Hacı Salihzade Emin Efendi Kuvâ-yı Milliye reisliğine ve Eşraftan Hadimli Ahmet Faik, Ali Hocazade Cemal Efendi, Arap Hocazade Ahmet Efendi, Satızade Adil Efendi, Yakup Eken Bey ve Hacı Halil idare heyetine seçildi. İlerde toplanması planlanan Balıkesir Kongreleri için Ahmet Faik ve Müderris Hüseyin, Kırkağaç delegesi olarak seçildi. Ayrıca, Kırkağaç teşkilatı merkez üyelerine Gelenbe'den Mustafa ve Ahmet Güralp, Bakır'dan Kasaboğlu Hüseyin Hulki eklendi.²⁰⁶

Yüzbaşı Kemal Bey de kazaya geldiğinde önce kazanın kaymakamına gitse de kendisi ile aynı düşüncede olmadıklarını fark ederek, fikirlerini belediye reisine açıkladı. Yüzbaşı Rüştüye Mektebi'nde Kırkağaç'ın ileri gelen yirmi kişisiyle yaptığı toplantıda "Vatanımızın iffeti, namusu, hürriyet ve istikbalinin tehlikede olduğunu, Kırkağaçlıların üstlerine düşeni yapacaklarına inandığını" söyledi. Oluşturulması planlanan kuvvetler için silah, cephane ve yiyecek meselesi konuşuldu. Bir Kuvâ-yı Milliye heyeti seçilerek, heyetin adının da Redd-i İlhak olması gerektiği dile getirildi. Gönüllü heyet için, Emin Efendi başkan seçildi. Böylece 1919 Haziran sonlarında Kırkağaç Redd-i İlhak Heyeti kurulmuş oldu. Bakır kasabasında ise Bakır ve Havalisi Kuvâ-yı Milliye Teşkilatı kuruldu. Reisi Mehmet Ali (Toprak) oldu. Müdafaa-i Hukuk Reisi de Veliâğazade Emin Ağa oldu.²⁰⁷

24 Temmuz'da Kırkağaç'a gelen Hacim Muhiddin Bey, Kırkağaç'ta teşkilat yapılmış olduğunu, müderrislerden Bülbülzade Mehmet Efendi'nin reis olduğunu belirtmiştir. 25 Temmuz sabahı Bergamalılarla toplantı yaptıklarını, Kırkağaç heyetine onlardan da beş kişi ilave ettiklerini, eski müftü Ayanzade Hacı Süleyman Efendi'yi ziyaret ettiğini ve kendisine yardım vadettiğini kaydetmiştir.²⁰⁸

²⁰² 1328 Sene-i Maliye Salname, s. 576.

²⁰³ ATASE, A:1-2,D:124,F:6-1(92-42AB).

²⁰⁴ *Islahat*, 11 Mayıs 1335/1919, s. 1.

²⁰⁵ Kübra Aslan, "Millî Mücadele'de Kırkağaç", *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa*, 3. Cilt, Ed. N. Gülmez-N. Bilgi, Ankara: Berikan, 2020, s. 145.

²⁰⁶ Aslan, "Millî Mücadele'de", s. 147-148.

²⁰⁷ Aslan, "Millî Mücadele'de", s. 148-150.

²⁰⁸ *Balıkesir ve Alaşehir*, s. 25-26.

1919 yılı sonlarında Kırkağaç'ı gezen Kazım Nami, izlenimlerini şöyle kaleme almıştır: "...doğruca Müftü Hanı'na girdim. (...) bir oda, Millî Alay karargâhı ittihaz edilmiş; burada tahta bir masa önünde bir kâtip asker kaydediyordu. Şimdiki halde doksandan üç yüz on tevellüdüne kadar olanlar davet edilmişti. Bunlar, birer birer geliyor, kayıtlarını yaptırıyor ya cepheye yahut köylerine dönüyorlar. (...) Millî Alay kumandanı Emin Efendi (...) bu vatani müdafaa meselesi çıktı çıkmalı bütün kendi işlerini bırakmış, geceli gündüzlü millî işlere dalmıştı. (...) Yunanlılar İzmir'i işgal edip de ileriye yürümeğe başladıkları vakit Kırkağaç'ta Müftü Hacı Refet, Dava Vekili Midillili Hasan, Fesci Mehmed Hulusi Efendilerle Emin Efendi, Söke Amele Taburu Kumandanlığı'ndan müstafi Kolağası Kemal Bey'in teşvikiyle teşkilata başlamıştır. Bugün bu dört zât, Kırkağaç "Müdafaa-i Hukuk-Redd-i İlhak" cemiyetinin heyet-i merkeziyesini teşkil ediyorlar."²⁰⁹

İtilaf devletlerinin Yunan işgalinin devamına karar vermesini protesto etmek için Kırkağaç'tan gönderilen ve 30 Kasım 1919 tarihli *İzmir'e Doğru* gazetesinde yayımlanan telgraf metninde, Yunan işgalinin geçici bile olsa sürmesine karar verilmesinin galeyana neden olduğu ve halkın toplanarak kararı protesto ettikleri belirtilmektedir.²¹⁰ 21 Mart 1920 tarihli bir haberde, Soma Cephesi Millî Alay Kumandanı olan Kırkağaç eşrafından Hacı Salih Efendizade Emin Efendi'nin şehit edildiği bildirilmektedir.²¹¹

Ankara Hükûmeti, 3 Haziran 1920 tarihinde aldığı bir kararla, cephe hattında yer alan Soma, Kırkağaç, Akhisar ve Gördes kazalarını geçici olarak Karesi livasına bağlamıştır.²¹²

Yunanlılar 22 Haziran 1920'de başlattıkları taarruzla Dereköy-Cinge-Taşdibi-Sarıcalar hattını elde ettiler. Albay Kâzım 22/23 Haziran gecesi verdiği bir emirle, Akhisar'dan çekilen birliklerin, Yatağantepe-Milinge-Kadıdağı-Selçikli hattını tutmalarını istedi. Kendisi de karargâhı ile 23 Haziran sabahı, Kırkağaç bölgesine hareket etti. Akhisar bölgesinden çekilen birlikler, verilen emre uygun olarak 23 Haziran sabahı belirtilen hattı tuttu. Albay Kâzım, Harta istasyonunda hazırlıkları gördükten sonra Soma'ya geçerek yeni bir savunma düzeni aldı. Yunan birlikleri ise, 23 Haziran'da verilen harekât emrine göre, Akhisar-Karaböğürtlü-Kadıdağ-Gelenbe istikâmetinde hareketle, Türk birliklerinin Soma'nın doğusundan kuşatılmasını sağlayacaktı. Yunan birliklerinin bir kısmı Akhisar-Harta istasyonu-Kırkağaç istikâmetinde ilerleyecek, bir kısmı da Bakırçay'ın iki tarafını, Soma-Gelenbe yolunu kesecek şekilde taarruzlarına devam edeceklerdi.²¹³

Yunan harekâtı bu doğrultuda başladı ve Türk mevzilerinden açılan ateşle karşılandı. Bir Yunan öncü birliği çarpışmaya katılarak kısa sürede Türk kuvvetlerinin Soma'ya doğru çekilmesini sağladı. 5/42. Evzon Alayı ise kuzeye ilerlemeye devam etti. Batıdan ilerleyen

²⁰⁹ Bilgi, "Millî Mücadele'nin", s. 140.

²¹⁰ *İzmir'e Doğru*, s. 34.

²¹¹ *İzmir'e Doğru*, s. 222.

²¹² *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 8, İstanbul: Kaynak, 2004, s. 282.

²¹³ *TİH Batı Cephesi*, II/2, s. 262-264.

Yunan kuvvetlerinin Harta istasyonu çevresinde baskısını artırması üzerine, Türk müfrezeleri Balıkesir yönünde çekilmeye başladılar. Yunan birlikleri, yürüyüşe devamla, 24 Haziran saat 10.30'da muharebe yapmaksızın Kırkağaç'a girdiler.²¹⁴

31 Ağustos 1920 tarihli bir yazışmaya göre, Kurban Bayramı'nın birinci günü Kırkağaç Hükûmet Konağı'na bayrak asılmasına Yunanlılar engel olmuşlardır.²¹⁵ Kırkağaç Kaymakam Vekili'nin 7 Eylül 1920'de bildirdiğine göre, Vilayet ve Mutasarrıflıkla haberleşme sağlanamıyordu. Yeni bir merci tayin edilene kadar bilgilendirmeler direkt Sadaret makamına yapılacaktı.²¹⁶ Bu arada Karesi'ye bağlanan Kırkağaç Kazası, memur maaşlarını ödeyemiyordu. Bu yüzden 1920 yılı hususi bütçesine bir ödenek ilave edildi. Kazadaki jandarma ve emniyet mensupları da maaşlarını alamamışlardı. Bunların da Karesi Sancağı tarafından yapılmasına karar verilmişti.²¹⁷

İşgalden birkaç gün sonra Yüzbaşı Safiros, Müftü Muharrem Hasbi Efendi başta olmak üzere, Kırkağaç'ın ileri gelenlerini Müftü Hanı'nda toplamış ve Yunan işgalini kabul ettiklerine ve memnun olduklarına dair bir belge imzalatmaya çalışmıştı. Ancak gelenlerin hepsi bunu reddetmişlerdi. Safiros, bu mağlubiyeti kabul edemeyip, Muharrem Hasbi Efendi, Manifaturacı Ahmet Faik Efendi, İslam Toplumu Başkanı Hamdi Bey (Somay), Bakırlı Şefik Bey (Paksoy) Saçlı ve Kamalı Efe'nin aile fertlerini, Yayaköylü Hafız Nihat Efendi ve tehlikeli buldukları kadın, erkek birçok Kırkağaçlıyı Girit Adası'nın Hanya şehrine sürdürmüştü.²¹⁸

Kırkağaç'ta her türlü cinayet, yağma, baskı ve zulüm büyük ölçüde artmıştı. Kırkağaç Hükûmet Konağı'na Yunan bayrakları çekilmişti. Halkın bu konudaki şikâyetlerine aldırış edilmemişti.²¹⁹ Hatta İzmir ve hinterlandının Yunanistan'a bağlandığı gerekçesiyle Kırkağaç'taki Yunan kumandanları, Müslümanlara ait mağazalara zorla Rumca ve beyaz-mavi renkli levhalar astırmışlardı.²²⁰

İbrahim Ethem Bey'in harp raporuna göre, düşman mezalimine şiddetle devam etmekte ve her yeri yakıp yıkmaktaydı. Kırkağaç eşrafının çoğu sürgün edilmişlerdi. Sürülenlerin de nereye gittikleri bilinmemekteydi.²²¹ Sakarya Muharebesi'nden sonra yeniden düzenlenen Akıncı müfrezelerinden²²² 4. Gönüllü Müfreze ve Komutanı Bakırlı Mustafa Efe/Saçlı Efe, Akhisar kazası ve Gelenbe nahiyesinden sorumluydu. 5. Gönüllü Müfrezesi ve Komutanı Bakırlı Ahmet Çavuş ise Soma ve Kırkağaç kazalarından sorumluydu.²²³

²¹⁴ *TİH Batı Cephesi*, II/2, s. 264-265.

²¹⁵ *Arşiv Belgelerine*, s. 156.

²¹⁶ BOA, *DH-İ-UM*, 20-14-2.

²¹⁷ Aslan, "Millî Mücadele'de", s. 171-172.

²¹⁸ Aslan, "Millî Mücadele'de", s. 173-174.

²¹⁹ Aslan, "Millî Mücadele'de", s. 175.

²²⁰ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, III, Ankara: TTK, 1995, s. 406

²²¹ Akıncı, *Demirci Akıncıları*, s. 271.

²²² *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz*, II. Cilt, 6. Kısım, 1. Kitap, Ankara: Genelkurmay, 1994, s. 215.

²²³ Akıncı, *Demirci Akıncıları*, s. 111,112.

Kırkağaç'ta Akıncı Müfrezeleri tarafından yapılan çarpışmaların ilki 15 Eylül 1921'de Bakır'da Bakırlı Mustafa Müfrezesiyle ile Yunan kuvvetleri arasında gerçekleşti. Çarpışma sonucunda, iki Yunan askeri yaralanmış, Bakırlı'nın Müfrezesi'nden ise Kırkağaçlı Celal şehit olmuştur.²²⁴ 1922'nin Mart ayında Bakırlı Mustafa Müfrezesiyle Gelenbe'nin Kınık köyünde yapılan muharebede, Yunanlılar üç ölü, yedi yaralı vermiş, müfrezeden bir kişi şehit düşmüştür.²²⁵

Takip harekâtı sürerken, Akıncı müfrezeleri de Yunan askerlerinin çekildikleri yerlerde kontrolü sağlamaya çalışıyorlardı. 3 Eylül'de Gelenbe olaysız olarak müfrezelerin eline geçmiş, Yunan kuvvetleri Kırkağaç yönüne çekilmişlerdir. Bu sıralarda, Yunanlılarla iş birliği yapan Kırkağaç Kaymakamı Şerif İlhami de kaçmış, kasabada yönetim boşluğu oluşmuştu. Yunan birlikleri 6 Eylül'de Kırkağaç'ı tahliye ettiler ve aynı gün Saçlı Efe ve müfrezeler kasabaya gelerek duruma el koydular. Demiryolu ile çekilen Yunan birlikleri, şehrin dışındaki istasyonda bulunuyordu. Yunan birlikleri iaşelerinin karşılanması karşılığında şehre saldırmadılar. 10 Eylül günü kasabadaki Rum ve Ermenilerle birlikte Kırkağaç'ı terk ettiler. 12 Eylül'de de Kırkağaç'ta resmî idare oluşturuldu. Saçlı Efe ve maiyetindekiler ise, 14 Eylül'de silahlarını teslim ederek sivil hayata geçtiler.²²⁶

9. Kula Kazası

Kula kazasının Selendi ve Mendehure adlı iki nahiyesi ve doksan köyü bulunmaktaydı.²²⁷ 1919 yılında kaza nüfusu 33 bin 889'du. Bu nüfusun 30 bin 812'si (%90,92) Müslüman, 3 bin 74'ü (%9,07) Rum ve 3 tanesi yabancıdır.²²⁸ Askerlik Şubesi'nin 9 Mart 1920 itibarıyla verdiği bilgilere göre, Kula'da 27-46 yaşlarındaki mükellef sayısı 4 bin 183'tür. 19-22 yaşlarında cepheye elverişli nefer sayısı ise 1.776'dır. Ayrıca Kuvâ-yı Milliye'ye katılan nefer oranı yüzde ondur.²²⁹

Mütarekeden sonra Manisa'dan Kula Belediye Başkanlığı'na 23 Şubat 1919'da gönderilen bir yazıda, Manisa'da İstihlas-ı Vatan Cemiyeti'nin kurulduğu ve Kula'da da benzer bir cemiyetin kurulması gerektiği ifade edilmiştir. Cemiyetin amacı "mukaddes ve aziz vatanımızın emniyet ve müdafaası uğrunda çalışmak" şeklinde açıklanmıştır. Yazıya 6 Mart 1919'da cevap verilmiş ve Kula'da İstihlas-ı Vatan Cemiyeti'nin kurulduğu belirtilmiştir. Cevaba göre, cemiyetin kuruluşu 4 Mart 1919'dur.²³⁰ Kula'da ayrıca Müftü Mehmet Rasih Efendi başkanlığında, Cemiyet-i İslamiye'nin bir şubesi de oluşturulmuştur.²³¹

²²⁴ Ergül, *Kurtuluş Savaşında*, s. 429.

²²⁵ Akıncı, *Demirci Akıncıları*, s. 217; Ergül, *Kurtuluş Savaşında*, s. 439.

²²⁶ Aslan, "Millî Mücadele'de", s. 180-184; Akıncı, *Demirci Akıncıları*, s. 329; *İstiklal Harbi ile İlgili*, s. 185 – 187; *Takip Harekâtı*, s. 158, 181,187,210.

²²⁷ *1328 Sene-i Maliye Salname*, s. 574.

²²⁸ ATASE, A:1-2,D:124,F:6-1(92-42AB).

²²⁹ Köstüklü, *Millî Mücadele'de*, s. 9,60-61,66.

²³⁰ Nurettin Gülmez, "Millî Mücadele Döneminde Kula", *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa*, 3. Cilt, Ed. N. Gülmez-N. Bilgi, Ankara; Berikan, 2020, s. 329.

²³¹ Ergül, *Kurtuluş Savaşında*, s. 13-14.

Kula İstihlas-ı Vatan Cemiyeti Mart sonlarında İstanbul'da bulunan İtilaf temsilciliklerine bir yazı göndererek, İzmir ve çevresinin Yunanlılar tarafından işgal edileceği söylentilerinden duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir. Gönderilen yazıda, bölgenin Yunan işgaline terk edilmesinin asla kabul görmeyeceği uyarısı yapılmıştır.²³² Kula İstihlas-ı Vatan Cemiyeti İzmir'in işgali üzerine de İtilaf temsilcilerine telgraf göndererek protesto etti. Otuz beş bin Kulalı adına çekilen telgrafta, "Umumi nüfusun yüzde seksenini teşkil eden, her bucağı Türk abide ve eserleriyle dolu bulunan Aydın Vilayeti Yunanlılara verildiği takdirde dökülecek olan kanların maddi ve manevi mesuliyetlerini kabul edemeyecekleri" vurgulanmıştır.²³³ Kulalılar 21 Mayıs 1919'da İzmir'in işgalini protesto etmek için toplanmışlar ve halk adına Belediye Başkanı Cemal imzasıyla İtilaf temsilcilerine hitaben kaleme alınan yazıyı Sadaret'e göndermişlerdir. Yazıda, İtilaf hükümetlerinin fazilet ve metanetine güvenildiği belirtilerek İzmir'in işgali protesto edilmiştir.²³⁴

Kulalılar 17 Haziran'da Yunanlıların Menemen'de yaptıkları katliamı da İtilaf temsilciliklerine gönderdikleri uzunca bir yazı ile protesto ettiler ve bu işgal ve zulümlere karşı sonuna kadar mücadele edeceklerini beyan ettiler. Birkaç bin civarında Müslümanın telef olduğu bu katliama Yunan ordusunun tamamının katıldığı belirtilerek, Yunan işgalcilerinin çıkarılmamaları halinde, "bütün Türkler gibi kazamız ahali de düşmanı tarda gidecektir" uyarısında bulundular.²³⁵

Kula'da millî bir direniş hareketi meydana getirmek için çalışan ilk kişilerden biri Yüzbaşı Rasim (Aktuğ) olmuştur. 3-12 Haziran tarihlerinde kaldığı Kula'da, halkı direniş için teşvik etmiş, firari erleri tekrar göreve göndermiş ve bölgedeki Yunan askerî faaliyetleri hakkında Bekir Sami'yi bilgilendirmiştir.²³⁶ Ardından Binbaşı Nedim'in de çaba sarfetmesine rağmen Kula'da direniş teşkilatı kurulamamıştır. Bunun üzerine Eşme'de bulunan Bekir Sami Bey, 17 Haziran günü on beş subay ve otuz askerle Kula'ya ulaşmıştır. Kaymakamla görüşükten sonra millî kuvvetler oluşturmaya başlamış, özellikle ileri gelenlerin de gönüllülere katılmasını sağlamaya çalışmıştır. Dört gün kaldığı Kula'dan aldığı kesin emir üzerine ayrılarak Bursa'ya gitmiştir.²³⁷

16 Ağustos'ta toplanan Alaşehir Kongresi'ne Kula'yı temsilen katılan ilk isim Raşit Efendi idi. Ailevi nedenlerle izin alarak kongre çalışmalarında bulunamadı. Onun yerine 21 Ağustos 1919 tarihinde²³⁸ Hacı Fehmi Bey katıldı.²³⁹ Alaşehir Kongresi kararlarının

²³² Gülmez, "Millî Mücadele", s. 332-333.

²³³ Çelebi, "Saruhan Sancağında", s. 33-34.

²³⁴ Selvi, *İşgal ve Protesto*, s. 70.

²³⁵ Selvi, *İşgal ve Protesto*, s. 70-72.

²³⁶ Hamdi Gürler, *Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami (Günsav) (Mayıs-Haziran 1919)*, Ankara: Genelkurmay, 1994, s. 127; Hüseyin Şahin, *Tarihin Güzel Mirası Kula*, Salihli: Ezgi Yayınları, 2006, s. 111.

²³⁷ Gürler, *Albay Bekir Sami*, s. 106,127-129.

²³⁸ *Balıkesir ve Alaşehir*, s. 167; Tekeli-İlkin, *Ege'deki Sivil*, s. 189.

²³⁹ Konukçu, *Alaşehir Kongresi*, s. 66.

katılımcı listesinde her iki isim de yer almaktadır.²⁴⁰ Alaşehir Kongresi sonucunda oluşturulan Alaşehir-Uşak Heyet-i Merkeziyesi üyeleri arasında, Kula'dan Ömer Bey vardı. Bu heyete zaman içinde katılanlar arasında Kula'dan Raşit Efendi de yer aldı.²⁴¹ 2 Aralık 1919 tarihli bir yazışmada Raşit Efendi, Heyet-i Merkeziye Reis Vekili olarak görülmektedir.²⁴²

24 Haziran'da Yunan süvarileri Gediz'in kuzeyinden, piyadeleri ise Salihli-Alaşehir yolundan hızla Alaşehir'e yöneldiler. İşgal edilen yerlerdeki Türk birliklerinden bir kısmı Kula'ya çekildi. Bu birliklerin, 27 Haziran sabahı Kula'da toplanması sağlandı. Kula, bu aşamada "ilk savunma hatlarının arkasındaki toplanma, örgütlenme ve yönetim merkezi durumundaydı." Buna karşılık bozguncuların da etkili olduğu bir yerdi. Nitekim bazı bozguncular tarafından, komutanların eğlenceye dalarak kendilerini Yunanlılara teslim edecekleri söylentisi yayılarak, askerlere memleketlerine gitmeleri söylenmiştir. Bu söylentiler askerlerin dağılmalarına ve firarlara yol açmıştır. Bu yüzden Kula, önlem alınmadan 28 Haziran 1920 günü Yunanlıların eline geçmiştir. Millî Mücadele tarihine "Kula Olayı" adıyla geçen ve birçok farklı söylentilerle yaratılan karmaşa, kasabanın Yunan işgaline girmesini kolaylaştırmıştır.²⁴³

Yunanlılar, ilk girdikleri her yerde olduğu gibi burada da önceleri ılımlı davrandılar. Birkaç gün sonra silah toplama bahanesiyle halka önyak olabilecek kişileri fesatçı, kışkırtıcı, şüpheli sıfatıyla tutuklayıp sürgüne göndermeye, zenginlerden rüşvet almaya, çiftlikleri soymaya ve adam öldürmeye başladılar.²⁴⁴ Tutuklananların bir kısmı önce İzmir'e ve oradan da Atina'ya ve Girit'e sürgüne gönderildi. Sürgün edilenler arasında Mehmet Keleşoğlu, Kaymakam Ragıp Bey, Yahyaoğlu Süleyman Bey, Halil Körezlioğlu, Mustafa Softaoğlu, Hakkı Keleşoğlu, Palamutçuların Süleyman Ağa, Mahalle Muhtarı Berber Şeref gibi isimler vardı.²⁴⁵

İşgalin ardından Yunanlılar şehrin önde gelenlerini, müftü, belediye reisi ve muhtarları Rum okulunda topladılar. Yunan ordusunun Kula'ya gelmesini, "geçmişte Osmanlı hükûmetine, şimdi ise Kuvâ-yı Milliye ve Mustafa Kemal Paşa'nın zalimane idarelerine artık tahammül edemeyip Yunan hükûmetini"²⁴⁶ istediklerine dair, katılanların hepsinin imzasını taşıyan bir belge almak istediler. Fakat Kulalılar, bütün tehditlere rağmen böyle bir belgeyi imzalamadılar. Kulalıların bu onurlu duruşu can, mal, ırz ve namuslarına

²⁴⁰ *Balıkesir ve Alaşehir*, s. 206; Konukçu, *Alaşehir Kongresi*, s. 193.

²⁴¹ Ergül, *Kurtuluş Savaşında*, s. 267-269.

²⁴² Tekeli-İlkin, *Ege'deki Sivil*, s. 412.

²⁴³ Gülmez, "Millî Mücadele", s. 355-363.

²⁴⁴ Şahin, *Tarihin Güzel*, s. 95.

²⁴⁵ Emin Elmacı, "Millî Mücadele'de Ege'nin Kurtuluşu ve Kula", *Geçmişten Geleceğe Köprü Yanık Ülke Kula Sempozyumu, Çevre-Kültür-Turizm (1-3 Eylül 2006)*, *Bildiriler*, İzmir: Kula Belediyesi ve İzmir Araştırma Uygulama Merkezi, 2006, s. 488.

²⁴⁶ *Arşiv Belgelerine*, s. 175.

yapılan saldırılarla cezalandırıldı.²⁴⁷ Bütün Rum evlerine ve dükkânlarına Yunan bayrağı çekilmiş, duvarlar Venizelos'un ve Yunan Kralı'nın resimleri ile süslenmişti. Yunan askerleri ise gece gündüz sarhoş halde Türklere zulüm ve hakarete bulunuyorlardı.²⁴⁸

17-18 Eylül 1920 gecesi gece yarısında silahlı sekiz-on Yunan askeri, Kula halkından dört Müslüman evine girerek Müslüman kadınları zorla geneleve sevk etmişlerdir. Bardakçı Hatice adlı kadına bizzat merkez kumandanı saldırmış ve ırzına geçmiştir. Kula genelevi, Müslüman mahallelerinin ortasına taşınmıştır. Kula işgal komutanı Yüzbaşı Niko hayat kadınlarını muayene ettirerek geneleve sevk ederken, bazı namuslu kadınları da muayene ettirme girişiminde bulunmuştur. 27/28 Kasım 1920 Mevlid gecesi minarelere asılan kandiller, Yunanlılar tarafından yerlere atılmış, müezzinler dövülmüştür. 30 Kasım / 1 Aralık 1920 gecesi, Kulalı Hallac'ın Ahmet ve Papuçcu Cavit'in oğlu Ahmet Çavuş, Kula Kışlası önünde bir Yunan askeri tarafından yaralanmıştır.²⁴⁹

Ocak 1921'de Kula'nın Taş mahallesinde bir Yunan askeri kadınlara tecavüz etmiştir. Aynı mahallede başka bir eve zorla giren dokuz Yunan askeri kadınlara tecavüz etmişlerdir. 1921 Nisan ayı içinde Yeniköy ve Dereköy'e giden Rum ve Yunan askerleri, halkı, çeteleri korumak suçlamasıyla darp etmişlerdir. 8-9 Nisan 1921 gecesi silah sesleri işitilmesi üzerine, ertesi günü Kula'daki Osmanlı asker ve polis yetkilileri ile eşrafa hakaret edilmiştir. 1 Ekim 1921 günü Buruşukçeşme'deki Yunan askerleri, bir yolcuyu bindiği hayvanıyla beraber öldürmüşlerdir.²⁵⁰ Kula'nın Sandal köyünden Hacı Hatipoğlu Mehmet ve Saraçlar Köyü'nden Bastıkoğlu, çete oldukları suçlamasıyla öldürtülmüşlerdir.²⁵¹

Büyük Taarruz'la başlayan takip harekâtı ile süvari kolordusuna bağlı birlikler, 3 Eylül'de Selendi ve Eşme'ye girdiler. Takip harekâtını sürdüren İkinci Süvari Tümeni, 3 Eylül'de Kula istikametinde ilerledi. Türk birlikleri 4 Eylül'de Kula'ya yaklaştığında düşman ateşiyle karşılaşmış, karşı taarruza geçerek ve yüzden fazla esir alarak, geri kalanların Alaşehir yönünde kaçmalarını sağlamıştır. Böylece, Türk birlikleri Kula'ya girdiğinde, Yunan birlikleri çekilmiş, üstelik kasabayı da yakamamışlardı.²⁵²

²⁴⁷ Su, *İşgal Acıları*, s. 37-38.

²⁴⁸ Önder Göçgün, *İstiklal Savaşı İstihbarat Subaylarından: Fahri Akçakoca Akça'nın Hatıraları*, Ankara: ATAM, 2014, s. 97.

²⁴⁹ BOA, *HR.SYS.*, 02721.00017.002-001; Gülmez, "Millî Mücadele", s. 405,406.

²⁵⁰ BOA, *HR.SYS.*, 02721.00017.003-001; Gülmez, "Millî Mücadele", s. 407-408.

²⁵¹ BOA, *HR.SYS.*, 02721.00017.004-001; Gülmez, "Millî Mücadele", s. 408-409.

²⁵² *Takip Harekâtı*, s. 91,102,118.

10. Gördes Kazası

Gördes kazasının Borlu adlı bir nahiyesi ve yüz otuz beş köyü bulunmaktaydı.²⁵³ 1919 yılında kaza nüfusu 36 bin 634'tü. Bu nüfusun 35 bin 769'u (%97,64) Müslüman, 865'i (%2,36) Rum'du.²⁵⁴

Gördes'te Kuvâ-yı Milliye fikrinin ortaya çıkışı, İzmir'in Yunanlılarca işgali sırasında olmuştur.²⁵⁵ Bunda İzmir'in işgali kadar, Gördes'teki Rum nüfusun rahatsızlık veren tutumları etkili olmuştur.²⁵⁶ Gördes'te bir Redd-i İlhak Cemiyeti'nin var olduğu, Gördes'ten gönderilen ve İzmir'in işgalini protesto eden bir telgraftan anlaşılmaktadır. İlk kez 18 Mayıs 1919'da *İkdam* gazetesinde yayımlanan bu protesto metninin altında, "Gördes Redd-i İlhak Heyet-i Milliye" ibaresi vardır.²⁵⁷

Albay Bekir Sami Bey'in izlenimlerine göre, Gördes Kaymakamı Ali Galip Bey, vatansever ve Kuvâ-yı Milliye yanlısıdır.²⁵⁸ İzmir'in işgalinden yaklaşık bir ay sonra Bekir Sami Bey Gördes Kaymakamı'ndan elli kişilik gönüllü silahlı birliğini, Salihli'ye göndermesini ister. Kaymakam, yüz gönüllünün olduğunu, bunların ancak ellisini silahlandırabildiklerini ve bunları iki birlik olarak gönderebileceğini söyler.²⁵⁹ Gördes'te üç önemli isim daha öne çıkar: Belediye Reisi Hacı Ethem Bey, eski müftü İsmail Hakkı Efendi ve eşraftan Hamdi Bey.²⁶⁰

İzmir'in işgali sonrası Gördes'ten de bir protesto telgrafi gönderilmiştir. Halife-padişah muhatap alınarak çekilen telgraf, "Gördes Redd-i İlhak Heyet-i Milliye" imzası ile yayımlanmıştır.²⁶¹ Telgrafta, İzmir'in çoğunluğunun Müslüman olduğu, azınlığa tesliminin Wilson İlkelerine aykırı olduğu, bu toprakların bizde kalmasında ısrar ettikleri ve aksi durumda akacak kandan sorumlu olmayacakları vurgulanmıştır.²⁶²

Yurdoğlu'na göre, Gördes Kuvâ-yı Milliye teşkilatını, Hacı Musa oğlu Namık Efendi kurmuştur. Kendisi Gördes Kuvâ-yı Milliyesi'nin reisi ve komutanıdır. Yanındaki çalışma arkadaşları ve idare heyeti üyeleri; Hacı Ethem Bey, Topalağalar'dan Tevfik, Lağımçızade Emin, Nasuhoğlu Mustafa, Yurdoğlu İbrahim, Alanyalı Bekir ve Mehmet Şevki Efendilerdir.²⁶³

²⁵³ 1328 *Sene-i Maliye Salname*, s. 575.

²⁵⁴ ATASE, A:1-2,D:124,F:6-1(92-42AB).

²⁵⁵ Celal Metin, "Millî Mücadele'de Gördes", *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa (Gölmarmara-Gördes-Kırkağaç-Köprübaşı-Kula)*, Cilt 3, Ed. N. Gülmez-N. Bilgi, Ankara: Berikan, 2020, s. 49.

²⁵⁶ Fazıl Doğan, *Millî Mücadele Hatıralarım*, İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2020, s. 32.

²⁵⁷ *İkdam*, 18 Mayıs 1335/1919; *Tasvir-i Efkâr*, 22 Mayıs 1335/1919.

²⁵⁸ *Miralay Bekir Sami*, s. 90-91.

²⁵⁹ *Miralay Bekir Sami*, s. 91.

²⁶⁰ Metin, "Millî Mücadele'de", s. 53.

²⁶¹ *İkdam*, 18 Mayıs 1335/1919.

²⁶² Metin, "Millî Mücadele'de", s. 53-54.

²⁶³ Metin, "Millî Mücadele'de", s. 54.

16-25 Ağustos 1919'da toplanan Alaşehir Kongresi'ne Gördes delegesi olarak eski müftü İsmail Hakkı Efendi katılmıştır. Kongre'nin başından itibaren tüm toplantılara katıldığı anlaşılan İsmail Hakkı Efendi hiç konuşmamakla birlikte, alınan tüm kararlara ve sonuç bildirgesine imza koymuştur.²⁶⁴

22 Haziran 1920'de başlayan Yunan işgal harekâtı ile Manisa'nın kazalarının çoğu işgal edilmişti. Geride Gördes, Demirci ve Eşme kalmıştı. Yunan taarruzu ve genişleyen işgal alanı dolayısıyla millî kuvvetler Gördes ve Demirci gibi dağlık bölgeye sığınmışlardı. Yunan kuvvetleri bu dağlık bölgeyi işgal hazırlığı için biraz duraksadı. Gördes ilk olarak 15 Temmuz 1920'de işgale uğradı.²⁶⁵ Fakat bu işgal çok uzun sürmedi, kasaba 20 Kasım 1920'de tahliye edildi.

Yunanlılar Gördes'i ikinci kez 9-13 Aralık 1920 tarihlerinde işgal altına almışlardır. Bu kısa işgal dönemi sonlandırılırken, yerli Rumların önemli bir kısmını yanlarında götürmüşlerdir. Gördes'te Yunanlılara iltica etme kararı alan Çerkez Ethem ile yanındakiler arasında ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Başta Parti Pehlivan, Usturumcalı Halil Efe ve Sarı Mehmet Efe olmak üzere, çoğu Ethem'den ayrılmışlardır. Yunanlılar "10 Temmuz 1921'de başlayacak taarruz öncesi cephe arkasını emniyete almak için", Gördes-Demirci-Sındırgı bölgesini yeniden hedeflerine koyarlar. "Özellikle saldırı, baskın, sabotaj ve diğer eylemleriyle oldukça başarılı işler çıkaran Akıncı Müfrezeleri ve gönüllü birliklerin yoğunlaştığı ve merkez haline gelen Gördes ilk hedefleri olur." Nitekim, 1921 Mayıs ortalarında Hacı Ethem Bey başta olmak üzere, bir kısım Gördesli direnmeden yana iken, kaymakam ve jandarma komutanının kararsız tutum sergilemesi, kuvvetlerin dağılmasına sebep olmuştur. Bu durum, işgalden bir gün önce devlet memurlarının ve halkın bir kısmının Gördes'i terk ederek dağlara ve Demirci'ye sığınmalarına yol açmıştır. Yunanlılar üçüncü kez, 21 Mayıs 1921'de üç koldan Gördes'e girmiş ve kasabayı yağmaladıktan sonra ateşe vermişler ve ertesi gün şehri terk etmişlerdir.²⁶⁶ Bu feci olayın yarattığı acılar kadar, yankıları da büyük olmuştur. Gördes'in yeniden ayağa kaldırılması çalışmaları devam ederken, kaza 1 Ağustos 1921'de dördüncü ve son kez işgale uğramıştır. Bu defaki işgal, kurtuluşa kadar sürecektir.²⁶⁷

Yunan birliklerinin 4 Eylül'de tahliye ettikleri yerlerden birisi de Gördes'tir. Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem'in, 4 Eylül 1922 tarihli bildiriyle Gördeslileri düşmanın tahliyesi dolayısıyla tebrik etmesi, bu tarihi teyit etmektedir.²⁶⁸ Gördes kontrol altına alınmakla beraber, çevrede çekilme halinde Yunan birlikleri de bulunmaktadır. Düzenli

²⁶⁴ Metin, "Millî Mücadele'de", s. 58.

²⁶⁵ Gördes'in ilk işgal tarihi, *Harp Mintakaları, Şehir ve Kasabaların İşgal, İstirdat ve Bombardıman Tarihleri*, Ankara: Genelkurmay, 1940, s. 76'da 15 Temmuz 1920 iken, *Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri, Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri 1911-1922*, Ankara: Genelkurmay, 1977, s. 48'de 14 Temmuz 1920 olarak verilmektedir.

²⁶⁶ *Harp Mintakaları*, s. 76.

²⁶⁷ Metin, "Millî Mücadele'de", s. 59-73.

²⁶⁸ Akıncı, *Demirci Akıncıları*, s. 329-330.

birliklerin Gördes'e geldikleri tarih ise, 11 Eylül'dür.²⁶⁹ Gördes'in kurtuluş günü, resmî anlamda 5 Eylül olarak kabul edilmektedir.²⁷⁰ Genelkurmay'ın *Harp Mintakaları ve Harp Bölgeleri* kitaplarındaki kurtuluş tarihi ise 30 Ağustos 1922'dir²⁷¹ ve bu tarihi izah etmek zor görünmektedir.

11. Demirci Kazası

Demirci kazasının yüz otuz yedi köyü²⁷² ve 1919 yılında 33 bin 151 nüfusu bulunmaktaydı. Bu nüfusun 32 bin 990'ı (%99,51) Müslüman, 152'si Rum ve 9'u Ermeni'dir.²⁷³ Askerlik Şubesi'nin 1 Mart 1920 tarihi itibarıyla verdiği bilgilere göre, Demirci'de 27-46 yaşlarındaki mükellef sayısı 1.181, 19-22 yaşlarındaki askerliğe elverişlilerin sayısı ise 1.359'dur. Bu tarihe kadar Kuvâ-yı Milliye'ye katılanların oranı %5'tir.²⁷⁴

Mütarekeden sonra Demirci'de Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye ve Tenvîr ü İrşâd adlı iki cemiyet kurulmuştur.²⁷⁵ Demirci Belediye Başkanı Ethem Fehmi Efendi ölene kadar Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin başkanlığını yapmıştır. Müftü Hacı İbrahim Hakkı Efendi de kaymakamın bulunmadığı zamanlarda kaymakam vekilliği görevini yerine getirmiştir.²⁷⁶ Alaşehir Kongresi'ne Demirci delegesi olarak Serdarzade Müderris Mustafa Efendi görevlendirilmiş, kongrenin kapanışına kadar Alaşehir'de kalmıştır. Şeyhülislamlığın 5 Nisan 1920 tarihli fetvasına karşı Anadolu'daki yüz elli üç din bilgini ve müftünün imzasıyla yayımlanan karşı fetvada Demirci Müftüsü Hacı İbrahim Hakkı Efendi'nin de imzası bulunmaktadır.²⁷⁷

Demirci, Millî Mücadele'nin bölgedeki önemli merkezlerinden biriydi. İzmir ve Manisa'nın işgaline tepkilerin yükseldiği, cemiyetleşme faaliyetlerinin gerçekleştiği bir yerdi. Yunanlıların işgal ettikleri Bakırçay, Kumçayı ve Gediz ovalarında kendilerini güvende hissedebilmeleri, Gördes ve Demirci gibi dağlık bölgeyi ele geçirmeleri ile mümkündü. Bu nedenle, Salihli yönünden başlattıkları harekât, 12 Temmuz 1920'de Borlu'nun, 15 Temmuz'da da Gördes'in işgaliyle sonuçlandı. Demirci üzerine yönelen Yunan birlikleri, öncelikle 12-21 Temmuz tarihlerinde ele geçirdikleri köylerdeki silahları topladılar.

²⁶⁹ Metin, "Millî Mücadele'de", s. 95-96.

²⁷⁰ <https://gordes.bel.tr/GORDESHAKKINDA>.

²⁷¹ *Harp Mintakaları*, s. 76; *Harp Bölgeleri*, s. 48.

²⁷² *1328 Sene-i Maliye Salname*, s. 575.

²⁷³ *ATASE*, A:1-2,D:124,F:6-1(92-42AB).

²⁷⁴ Köstüklü, *Millî Mücadele'de*, s. 8, 60.

²⁷⁵ Fahri Görgülü, *İstiklal Savaşında Saruhanlı*, İzmir: Karınca Matbaası, 1966, s. 17; Uluçay-Gökçen, *Manisa*, s. 62.

²⁷⁶ A. Sedat Boyacıoğulları-Hasan Alakese, *Her Yönü ve Her Şeyi ile Demirci*, İstanbul: Eko Matbaası, 1972, s. 137-139, 148-150, 206, 243.

²⁷⁷ İsmail Oğuz, "Millî Mücadele Döneminde Demirci", *Yüzcüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa (Ahmetli-Akhisar-Alaşehir-Demirci)*, 2. Cilt, Ed. N. Gülmez-N. Bilgi, Ankara: Berikan, 2020, s. 328-330.

Yunan ilerleyişi Gördes'te olduğu gibi Demirci'de de ümitsizlik ve dağılmaya neden olmuştur. Nitekim, 21 Temmuz 1920 tarihinde başlayan saldırılar neticesinde, Yunanlılar Demirci'yi işgal etmişlerdir. Demirci'yi işgal eden Yunan birlikleri, ilerleyişlerini Simav istikametinde sürdürmüşlerdir. Böylece Yunan işgal alanı, 1920 Temmuz ayı sonlarına doğru, Manisa'nın doğu sınırlarına ulaşmış oluyordu. Bu durum, bu dağlık bölgede Yunanlıların rahat edebildikleri anlamına gelmemektedir. Çünkü, Kuvâ-yı Milliye güçleri, işgal güçlerinin kontrol edemediği dağlık araziye çekilmişler ve her fırsatta baskın düzenlemekten geri durmamışlardır. Nitekim, işgalden kısa bir süre sonra, Demirci Savaşlarının 30 Temmuz-1 Ağustos 1920 tarihlerindeki ilk evresinde, Yunan işgalcileri Demirci'yi boşaltarak, Borlu'ya çekilmişlerdir. Çerkez Ethem Bey, 1 Ağustos'ta girdiği Demirci'de, düşmanla iş birliği yaptığı iddia edilenleri idamla cezalandırmıştır. Yunanlılar, Kula ve Salihli'den gönderilen desteklerle Demirci'yi 4 Ağustos 1920'de ikinci kez işgal etmişlerdir. Yunanlılar 5 Ağustos'ta da kasabayı yağmalamışlar ve sonraki günlerde de asker yığmaya devam etmişlerdir. Demirci'de toplanan bu kuvvetler 14 Ağustos'ta harekete geçirilerek, Demirci-Simav arasındaki bölgede, Ethem idaresindeki birliklerle çarpışmışlardır. 18 Ağustos'ta yapılan taarruzlar, Yunan kuvvetlerinin bozgunuyla sonuçlanmış ve Yunan kuvvetleri, Demirci'nin 5 km güneyine atılmıştır. Yunanlılar takviye alarak, 20 Ağustos'ta yeniden saldırıya geçmişler ve çatışmalar 23 Ağustos'ta Ethem kuvvetlerinin geri çekilmesiyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla, 30 Temmuz – 23 Ağustos 1920 tarihleri arasındaki Demirci Savaşları, Yunan işgal güçlerinin bölgede tutunmasının zorluğunu yeterince göstermiştir.²⁷⁸

Yunan birlikleri, 18 Eylül 1920 tarihinde bu kez Demirci'yi kendiliklerinden boşalttılar ve 6 Ağustos 1921 tarihine kadar kontrol altına alamadılar. Bunun nedeni, huzursuzluk ve güvensizlikti. TBMM Hükûmeti tarafından, 25 Kasım 1920'de Demirci'ye kaymakam olarak İbrahim Ethem Bey atanmış, 24 Aralık'ta göreve başlamıştı. Bölgede bulunan Çerkez Ethem ise, 19 Ocak 1921 tarihinde Demirci'den ayrılmış, aynı gün kendisini Kütahya – Gediz hattından başlayarak takip eden düzenli ordu birlikleri de Demirci'ye gelmişti. Bu arada Demirci geçici olarak Saruhan Sancağı'nın merkezi yapılmıştı. 10 Temmuz 1921'de yeniden saldırıya geçen Yunan birlikleri, 6 Ağustos 1921 tarihinde Demirci'yi üçüncü kez işgal etmişlerdi. Fakat bu işgal bir ayını bile doldurmadan sonlandırılmıştı. Yunanlılar 1-2 Eylül 1921 gecesini Demirci'yi boşaltarak, kuvvetlerini Elvanlar'a nakletmişlerdi. Hemen ardından Akıncıların kontrolüne giren Demirci'de, Sakarya Zaferi'nin de etkisiyle, kurtuluşa ilişkin inanç da güç kazanmıştı. Fakat kısa bir süre sonra, 10 Ekim 1921 tarihinde, Demirci dördüncü kez işgal edilmişti. İbrahim Ethem Bey ve Akıncıları ise dağlara çekilerek, kurtuluşa kadar işgalcileri rahat bırakmamışlardı.²⁷⁹

²⁷⁸ Oğuz, "Millî Mücadele", s. 327-354.

²⁷⁹ Oğuz, "Millî Mücadele", s. 356-363.

Manisa sınırları içinde Yunan birliklerinin ilk çekildikleri yer Demirci'dir. 30 Ağustos 1922'de²⁸⁰ Demirci'deki Yunan kuvvetleri, -muhtemelen Dumlupınar'a takviye için gitmek üzere- şehirden ayrılarak Uşak yönünde hareket etmişlerdir. Yunanlıların çekilmesinden hemen sonra, şehir Akıncı birliklerinin kontrolüne girmiştir. Yine de çevrede bazı Yunan birlikleri bulunuyordu. Türk kuvvetlerinin yöreye gelmesiyle birlikte, bu birlikler 7 Eylül'de Demirci çevresindeki yerleşimlerden de çekilmişlerdir.²⁸¹

12. Eşme Kazası

Millî Mücadele'nin başladığı yıllarda, Saruhan Sancağı'na bağlı kazalardan birisi olan Eşme, İzmir-Afyon demiryolu üzerinde olup toplam seksen iki köyü bulunmaktaydı.²⁸² 1919 yılı itibariyle kaza nüfusu 23 bin 610 olup bu nüfusun 23 bin 594'ü (%99,93) Müslüman, 16'sı Rum'du.²⁸³

Yunanlıların 22 Haziran 1920 saldırılarına kadar, Eşme'de bir hareketlilik yaşanmadı. 24 Haziran'da Alaşehir'in işgalinden hemen önce, buradaki birlikler, Kula üzerinden Eşme yönüne çekilmeye başladılar ve aynı gün akşam saatlerinde Eşme'ye ulaştılar.²⁸⁴ Kula'nın 28 Haziran'da işgalinden sonra, Yunanlılar 29 Haziran 1920'de de Eşme'yi işgal ettiler.²⁸⁵ Eşme 11 Temmuz'da işgalden kurtarılmakla beraber, 5 Ağustos 1920'de tekrar işgal edildi.²⁸⁶

Büyük Taarruz'da Süvari Kolordusu'na bağlı birlikler, 3 Eylül'de Selendi'ye girdi.²⁸⁷ Türk birlikleri 3 Eylül'de Eşme'nin merkezi Takmak'a geldiklerinde, kasaba yanmaktaydı. Takmak kasabası ve Elvanlar istasyonunun batısında, takip harekâtını sürdüren Türk birlikleriyle çatışan Yunan birlikleri, çok sayıda kayıp vererek çekilmek zorunda kaldılar. Takmak (Eşme) kasabasının bir kısmı yangından kurtarılmış olsa da kasabada sadece yirmi kişi canını kurtarabildi. Takmak civarı köyleri yakıldığı gibi, halkın çoğu da katledilmişti.²⁸⁸ O tarihlerde Manisa'ya bağlı olan Eşme, ordu birlikleri tarafından işgalden kurtarılan ilk ilçe olmuştu.

13. Sonuç

Manisa, Batı Anadolu'nun merkezi durumunda olan İzmir'i iç bölgelere bağlayan güzergâhın başında yer alır. Bu yüzden Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İzmir'le birlikte Yunan işgal tehdidine maruz kalır. On bir kazadan oluşan sancağın merkezi Manisa, İzmir'den on gün sonra işgale uğrar. Birkaç gün sonra da Turgutlu işgal

²⁸⁰ *Harp Mıntakaları*, s. 77; *Harp Bölgeleri*, s. 47.

²⁸¹ Oğuz, "Millî Mücadele", s. 364-367.

²⁸² *1328 Sene-i Maliye Salname*, s. 576.

²⁸³ *ATASE*, A:1-2,D:124,F:6-1(92-42AB).

²⁸⁴ Ahmed, *Türk İstiklal*, s. 97, 121, 124.

²⁸⁵ Sarıhan, *Kurtuluş*, III, s. 104.

²⁸⁶ Burhanettin Şenli, *Millî Mücadele Döneminde Eşme (1919-1923)*, Fırat Ü. SBE, YL Tezi, Elâzığ: 2007, s. 24-25; Sarıhan, *Kurtuluş*, III, s. 160.

²⁸⁷ *Takip Harekâtı*, s. 91.

²⁸⁸ *Takip Harekâtı*, s. 102-107.

edilir. Yaklaşık bir yıl süren cephe hareketlerinden sonra, sırayla diğer kazalar da işgale uğrar. İlk işgale uğrayan yerler yaklaşık üç buçuk yıl, 1920 yaz aylarından başlayarak işgal edilen kazalar ise iki, iki buçuk yıl kadar işgal altında kalır. Manisa'daki ilk işgallerin ardından, Salihli ve Akhisar çevrelerinde Kuvâ-yı Milliye cepheleri oluşur. Bu iki merkez çevresinde oluşan cepheler, Yunan ordusunun ilerleyişini bir yıl kadar geciktirir. Ayrıca bu cepheler dışında, direnişi daha düzenli ve güçlü hale getirmeyi amaçlayan Alaşehir Kongresi toplanır.

Saruhan Sancağı kazaları hem coğrafi konumları ve hem de sosyal yapısı itibarıyla farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar, işgal, direniş ve kurtuluş süreçleri bakımından birbirlerinden farklı süreçlerin yaşanmasına yol açmıştır. Bu bakımdan her birimin aynı süreci farklı olaylarla yaşamış olması nedeniyle, Manisa genelinin birlikte değerlendirilmesi çok kolay olamamaktadır. Her kazanın Millî Mücadele sürecinin ayrı ayrı ve daha detaylı ele alınmayı hak ettiği söylenebilir. Manisa merkez ve Turgutlu direniş göstermeksizin işgal edilen ilk yerlerdir. Bu merkezlerdeki direniş yanlıları, işgalin hemen ardından Salihli-Alaşehir ve Akhisar-Soma çevrelerinde oluşan Kuvâ-yı Milliye hareketleri içinde yer aldılar. Böylece Batı Anadolu'nun önemli cephelerinden ikisi buralarda oluştu. Yunan işgalinin yayılma çabası iç kesimlerdeki kaza merkezlerinde duyarlılığı artırdı. Buralarda oluşturulan Kuvâ-yı Milliye birlikleriyle cepheler güçlendirildi.

Daha iç bölgedeki dağlık arazide bulunan Gördes ve Demirci'de ise Akıncı birlikleri oluşturuldu. Bu birliklerin varlığı bu bölgedeki Yunan işgalinin sık sık kesintiye uğramasına yol açtı. İşgalle birlikte dağlık araziye çekilen Akıncılar, işgal güçlerini kurtuluşa kadar rahat bırakmadılar. Büyük Taarruz ile başlayan süreçte, bölgedeki birçok merkezin Yunan işgalinden kurtarılarak kontrol altına alınması bu birliklerle sağlandı.

Yunan ordusunun geri çekilmesi sırasında Alaşehir, Salihli, Turgutlu ve Manisa şehirleri bilinçli olarak yakıldı ve harabeye çevrildi. Bu yüzden kurtuluş sevinci buruk bir şekilde yaşandı.

Kaynaklar / References

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi

ATASE, A:1-2,D:124,F:6-1(92-42AB).

ATASE, İSH-3,K:92,B:42-11(92-42AI).

ATASE, İSH-3,K:92,B:42-6(92-42-AEA).

ATASE, İSH, K.1948,D.48,F.5,11.

ATASE, İSH, K.1948,D.48,F.8-3.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, *DH.İ.UM.*, E/54-1.

BOA, *DH.İ.UM.*, 20/14-2.

BOA, *DH.İ.UM.*, 20/23-14/53(4).

BOA, *DH.İ.UM.*, 20/26-14/76(2).

BOA, *DH.İ.UM.*, E/54-69.

BOA, *DH.KMS.*, 52/1-96(5).

BOA, *DH.KMS.*, 52/5-73(3).

BOA, *DH.KMS.*, 52/5-73(6).

BOA, *HR.SYS.*, 02721.00017.002-001.

BOA, *HR.SYS.*, 02721.00017.003-001.

BOA, *HR.SYS.*, 02721.00017.004-001.

TBMM Arşivi

HT_605_1_2.pdf (tbmm.gov.tr)

Gazete Haber ve Yazıları

Ahenk, 26 Şubat 1919, s.2; 5 Mart 1335, s.1; 18 Ağustos 1338, s.3;

Akşam, 2 Şubat 1338/1922, s.2.

Ertuğrul, 26 Mayıs 1335/26 [25] Şaban 1337, s.1.

Islahat, 11 Mayıs 1335/1919, s.1; 19 Ağustos 1922.

İkdam, 18 Mayıs 1335/1919.

İleri, 31 Mayıs 1919, s.4.

Köylü, 11 Şubat [1]335, s.2.

Memleket, 31 Mayıs 1919, s.2.

Müsavat, 10 Şubat 1919, s.2; 20 Şubat 1919, s.2; 25 Şubat 1919, s.2;

Takvim-i Vekayi, 22 Şubat 1919, s.1;

Tasvir-i Efkâr, 22 Mayıs 1335/1919; 18 Teşrinievvel 1335/1919, s.4; 11 Teşrinisani 1919, s.2; 13 Teşrinisani 1919, s.2.

Kitap, Makale, Tez ve Dergiler

1328 Sene-i Maliye Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye. Altmışyedinci sene. Dersaadet: Selanik Matbaası, 1328.

56. Fırka Harb Ceridelerinden Miralay Bekir Sami Günsav'ın Millî Mücadele Anıları. I (Haz. Muhittin Ünal) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2016.

Ahmed. *Türk İstiklal Harbi Başında Millî Mücadele*. (Yay. İsmail Aka, Vehbi Günay, Cahit Telci). İzmir: Akademi Yay., 1993.

Akıncı, İbrahim Ethem. *Demirci Akıncıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2009.

Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti, 2. Kısım: Anadolu'da Yunan Fecayininin Tafsilatı. Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1338.

Apak, Rahmi. *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1990.

Arıcıoğlu, Samet. "Millî Mücadelede Soma". *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa*. 4. Cilt (Ed. N. Gülmez-N. Bilgi). Ankara: Berikan Yay., 2020.

Arıkan, Zeki. *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1989.

Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezalimi, II, Anadolu'da Yunan Mezalimi. Ankara: Devlet Arşivleri, 1996.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD). 51/114 (2002).

Aslan, Kübra. "Millî Mücadele'de Kırkağaç". *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa*. 3. Cilt (Ed. N. Gülmez-N. Bilgi). Ankara: Berikan Yay., 2020.

Atatürk'ün Bütün Eserleri. C. 8. İstanbul: Kaynak Yay., 2004.

Atay, Falih Rıfkı. "Alaşehir Harabelerinde". *İzmir'den Bursa'ya*. İstanbul: Atlas Kitabevi, ty.

_____. "Kasaba Harabelerinde". *İzmir'den Bursa'ya*. İstanbul: Atlas Kitabevi, ty.

Ayıışığı, Metin. "Millî Mücadelede Manisa". *Manisa Dergisi*. 7 (1994).

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhiddin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Milliye Hatıraları. (Haz. Şerafettin Turan) Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1967.

Bayar, Celal. *Ben de Yazdım Millî Mücadele*. C. 8. İstanbul: Baha Matbaası, 1972.

_____. *Ben de Yazdım Millî Mücadele'ye Giriş*. C. 7. İstanbul: Baha Matbaası, 1969.

Baycın, Nazmi. "25 Mayıs Manisa İşgali Yıl Dönümü", *Gediz*, 97- 98 (1947).

Berber, Engin. *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*. Ankara: Ayraç Yay., 1997.

Bilgi, Nejdet. "Karaosmanoğlu Halit Paşa". *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa (Salihli-Sarıgöl-Saruhanlı-Selendi-Soma-Turgutlu)*. 4. Cilt (Ed. N. Gülmez-N. Bilgi). Ankara: Berikan Yay., 2020.

- _____. "Millî Mücadele'de Manisa Merkez (Şehzadeler-Yunusemre)". *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa*. Cilt 1 (Ed. N. Gülmez-N. Bilgi). Ankara: Berikan Yay., 2020.
- _____. "Millî Mücadele'nin Başlarında Batı Anadolu (Kâzım Nâmi'nin Gözlemleri)". *Manisa Araştırmaları*. 2 (2002).
- _____. *İstiklal Yolunda Bestekâr Bir Müftü Ahmet Âlim Efendi*. Manisa: Manisa Bel. Yay. 2008.
- _____. "Öncesi ve Sonrasıyla Millî Mücadele Yıllarında Akhisar'ın İdari ve Demografik Yapısı". *Kurtuluşunun 100. Yılında Millî Mücadele'de Akhisar (6-7 Eylül 1922) Sempozyumu Bildirileri*. Akhisar: Akhisar Bel. Yay., 2022.
- Boyacıoğulları, A. Sedat. Alakese, Hasan. *Her Yönü ve Her Şeyi ile Demirci*, İstanbul: Eko Matbaası, 1972.
- Çalbatır, Seyfettin. "Manisa'nın Kurtuluşu". *Anılarla Manisa*. (Derleyen: Bedriye Aksakal). Manisa: Turizm Derneği Yay., 1986.
- Çelebi, Mevlüt. "İtalyan Kaynaklarında Manisa'nın İşgali ve Kurtuluşu". *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa*. Cilt 1. (Ed. N. Gülmez-N. Bilgi). Ankara: Berikan Yay., 2020.
- _____. "Saruhan Sancağında İzmir'in İşgaline Gösterilen Tepkiler". *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XX/2 (2005).
- _____. *Heyet-i Nâsiha Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2020.
- _____. *İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu'da Yunan Mezalimi (1919-1922)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2010.
- Doğan, Fazıl. *Millî Mücadele Hatıralarım*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2020.
- Ediz, İsmail. *Batı Anadolu'da Yunan İşgali (1919-1922)*. İstanbul: İÜ SBE Doktora Tezi, İstanbul 2011.
- Elmacı, Emin. "Millî Mücadele'de Ege'nin Kurtuluşu ve Kula". *Geçmişten Geleceğe Köprü Yanık Ülke Kula Sempozyumu, Çevre- Kültür-Turizm (1-3 Eylül 2006), Bildiriler*. İzmir: Kula Belediyesi ve İzmir Araştırma Uygulama Merkezi, 2006.
- Erdem, Nilüfer. "Yunan Kaynaklarına Göre 1922 Yılında Batı Anadolu'da Otonom Devlet Kurmaya Yönelik Faaliyetler". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. XIV/29 (2014).
- Ergül, Teoman. *Merkezi Otoriteden Bağımsız Sivil Temelli Halk Hareketi Örneği Olarak Kurtuluş Savaşında Manisa*. Ankara: Kebikeç Yay., 2007.
- Falih Rıfki. "Salihli Harabelerinde". *İzmir'den Bursa'ya*. Dersaadet: Akşam-Teşebbüs Matbaası, 1338.
- General Kemal Balıkesir'in Kuvâ-yı Milliye ve İstiklal Savaşı Hatıraları*. (Haz. Merve Üner). İstanbul: Post Yay., 2020.
- Göçgün, Önder. *İstiklal Savaşı İstihbarat Subaylarından: Fahri Akçakoca Akça'nın Hatıraları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2014.
- Gökdemir, Oktay. *Kurtuluş Savaşında Akhisar*. Akhisar: Akhisar Bel. Yay., 1990.

- Gökyayla, Mehmet. Akgüvenç, Rabia. "İşgalden Kurtuluşa Turgutlu". *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa*. 4. Cilt (Ed. N. Gülmez-N. Bilgi). Ankara: Berikan Yay., 2020.
- Görgülü, Fahri. *İstiklal Savaşında Saruhanlı*. İzmir: Karınca Matbaası, 1966.
- Gülmez, Nurettin. "Millî Mücadele Döneminde Kula". *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa*. 3. Cilt (Ed. N. Gülmez-N. Bilgi) Ankara: Berikan Yay., 2020.
- Gürler, Hamdi. *Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami (Günsav) (Mayıs-Haziran 1919)*. Ankara: Genelkurmay, 1994.
- Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*. 6 (1953).
- Harp Mintakaları, Şehir ve Kasabaların İşgal, İstirdat ve Bombardıman Tarihleri*. Ankara: Genelkurmay, 1940.
- İncedayı, Cevdet Kerim. *İstiklal Harbi (Garp Cephesi)*. (Haz. Muhammet Safi). İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2007.
- İpek, Göktuğ. "Alaşehir Kongresi'ne Katılanlar". *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa*. 2. Cilt (Ed. N. Gülmez-N. Bilgi). Ankara: Berikan Yay., 2020.
- İstiklal Harbi ile İlgili Telgraflar*. Ankara: Devlet Arşivleri, 1994.
- İzdem, Ekmel. *Dünkü-Bugünkü Akhisar (Tarihi-Coğrafyası-Folklorü)*. İstanbul: Ülkü Basımevi, 1944.
- İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917*. (Haz. Erkan Serçe) İzmir: Akademi Yay., 1998.
- İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği 1918*. (Haz. Erkan Serçe). İzmir: Akademi Yay., 1998.
- İzmir'e Doğru*. (Haz. Oktay Gökdemir). İzmir: İzmir B. B. Yay., 2010.
- Jaeschke, Gotthard. *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*. (Çev: Cemal Köprülü) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1991.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. "Küçük Neron". *İzmir'den Bursa'ya*. İstanbul: Atlas Kitabevi, 1984.
- Kaygusuz, Bezmi Nusret. *Bir Roman Gibi*. İzmir: İzmir B. B. Yay., 2002.
- Konukçu, Enver. "Millî Mücadelenin Başlangıcında Alaşehir". *Millî Mücadelede Alaşehir Kongresi (Bilimsel Toplantı) 16 Ağustos 1985*. İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1988.
- _____. *Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2000.
- Köklü, Nusret. *Manisa İşgalden Kurtuluşa*. Ankara: Bizim Büro, 1976.
- Köstüklü, Nuri. *Millî Mücadele'de Manisa-Uşak-Afyonkarahisar-Konya Hattı (8. Fırka ve Akşehir Kalem Riyasetleri 1920 Yılı Şifre-i Mevrude Defteri)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2009.
- M. Nuri Yörükoğlu. *Manisa Yangını Triumvira, Vahdet-i Müsellese yahut Üç Günlük Tahrip, Altı Asırlık Bir İmar*. Manisa: Celal Bayar Üniv. Yay., 2002.
- Metin, Celal. "Millî Mücadele'de Gördes". *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa (Gölmarmara-Gördes-Kırkağaç-Köprübaşı-Kula)*. Cilt 3 (Ed. N. Gülmez-N. Bilgi). Ankara: Berikan Yay., 2020.

- Metin, Ömer. "Alaşehir Kongresi", *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa*. Cilt 2 (Ed. N. Gülmez-N. Bilgi). Ankara: Berikan Yay., 2020.
- _____. "Alaşehir'in İşgali, İşgal Dönemi ve Kurtuluşu", *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa*. Cilt 2 (Ed. N. Gülmez-N. Bilgi). Ankara: Berikan Yay., 2020.
- Naşit Hakkı. "Turgutlu Kasabasında Mahalleler Arasında". *Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti İkinci Kısım: Anadolu'da Yunan Fecayininin Tafsilatı*. Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1338.
- O. Tuğrul. "Manisa Yanarken". *Yeni Doğu*. 11-12 (1934).
- Oğuz, İsmail. "Millî Mücadele Döneminde Demirci". *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa (Ahmetli-Akhisar-Alaşehir-Demirci)*. Cilt 2. (Ed. N. Gülmez-N. Bilgi). Ankara: Berikan Yay., 2020.
- Özalp, Kazım. *Millî Mücadele*. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1985.
- Sarıhan, Zeki. *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*. III. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1995.
- Selvi, Haluk. *İşgal ve Protesto İzmir'in İşgali ile İlgili Protesto Telgrafları (15 Mayıs 1919-30 Temmuz 1919)*. İstanbul: Değişim Yay., 2007.
- Sonyel, Salahi R. "İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922)". *Bellekten*, 75/272 (2011).
- _____. *Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı*. II. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2008.
- Su, Kâmil. "Manisa ve Yunan İşgali- II". *Türk Kültürü*. XX/228 (1982).
- _____. "Manisa ve Yunan İşgali". *Türk Kültürü*. XX/227 (1982).
- _____. *Karaosmanoğlu Halit Paşa*. (Haz. Ali Birinci). Manisa: Celal Bayar Üniv. Yay., 2002.
- _____. *Manisa ve Yöresinde İşgâl Acıları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bak. Yay., 1982.
- _____. *Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti*. Ankara: Kültür ve Turizm Bak. Yay., 1981.
- Şahin, Hüseyin. *Tarihin Güzel Mirası Kula*. Salihli: Ezgi Yay., 2006.
- Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri, Bombardıman, İşgal ve Kurtuluş Tarihleri 1911-1922. Ankara: Genelkurmay, 1977.
- Şenli, Burhanettin. *Millî Mücadele Döneminde Eşme (1919-1923)*. Elâzığ: Fırat Üniv. SBE YL Tezi, 2007.
- Tanık, İbrahim Halil. *I. İnönü Zaferi'nden İzmir'in Kurtuluşuna Kadar Açıksöz Gazetesinde Batı Cephesi Haberleri*. Erzincan: Erzincan Üniv. SBE Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. III. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1991.
- Tekeli, İlhan-Selim İlkin. *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1989.
- Turan, Mustafa. *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli-1919-1923)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1999.

- Turan, Şerafettin. "Millî Mücadele Dönemindeki Kongreler Arasında Alaşehir Kongresi'nin Yeri". *Millî Mücadelede Alaşehir Kongresi (Bilimsel Toplantı) 16 Ağustos 1985*. İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1988.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz*. II. Cilt, 6. Kısım, 1. Kitap. Ankara: Genelkurmay, 1994.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (31 Ağustos-18 Eylül 1922)*. II. Cilt, 6. Kısım, III. Kitap. Ankara: Genelkurmay, 1995.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*. II. Cilt, 1. Kısım. Ankara: Genelkurmay, 1994.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*. II. Cilt, 2. Kısım. Ankara: Genelkurmay, 1999.
- Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*. I. Ankara: Genelkurmay, 1992.
- Türker, Hasan. "Millî Mücadele Yıllarında Salihli". *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa*. C. 4 (Ed. N. Gülmez-N. Bilgi). Ankara: Berikan Yay., 2020.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1928-1929*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1929.
- Uluçay, Çağatay-İbrahim Gökçen. *Manisa Tarihi*. İstanbul: Manisa Halkevi, 1939.
- Us, Mehmet Asım. "Yunan Mezaliminden Sorumlu Olan Kimdir?", *İzmir'den Bursa'ya*, İstanbul: Atlas Kitabevi, 1984.
- Us, Mehmet Asım, "Yunan Ordusunun ve Hükûmetinin Sorumluluğu", *İzmir'den Bursa'ya*, İstanbul: Atlas Kitabevi, 1984.
- Yalkın, Mustafa Razi. *Millî Mücadele'de İzmir*. (Yay. Haz. Mevlüt Çelebi). İzmir: İzmir B. B. Yay., 2019.
- Yunan Kuvve-i İlgaliyesi ve Yerli Rum Ahali Tarafından İka Edilen Ceraim ve Cinayatin Tahkik Edilebilen Bazı Aksamı*. (yy). 1335.

İnternet Siteleri

<https://gordes.bel.tr/GORDESHAKKINDA> (06.11.2022)

HT_605_1_2.pdf (tbmm.gov.tr) (10.10.2022)

EK 1-2. İşgal Yıllarında Manisa (Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa, 1-4. Cilt, Ed. N. Gülmez-N. Bilgi, Ankara: Berikan, 2020)

EK 3-4. İşgal Yıllarında Alaşehir (Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa, 1-4. Cilt, Ed. N. Gülmez-N. Bilgi, Ankara: Berikan, 2020)

EK 5. İbrahim Ethem Akıncı (Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa, 1-4. Cilt, Ed. N. Gülmez-N. Bilgi, Ankara: Berikan, 2020)

EK 6. Hacı Muhittin (1), Ethem (2) ve Bekir Sami (3) (Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa, 1-4. Cilt, Ed. N. Gülmez-N. Bilgi, Ankara: Berikan, 2020)

Yazar Hakkında / About Author

**Doç. Dr. Nejdet BİLGİ | Manisa Celal Bayar Üniversitesi |
nejdet.bilgi[at]gmail.com | ORCID: 0000-0002-2288-616X**

Doç. Dr. Nejdet Bilgi 1959 Ordu doğumludur. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 1986 yılında mezun olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti tarihi uzmanıdır. 1996 yılında doktor, 2018 yılında doçent unvanını almıştır. Halen Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Yerel tarih, Ermeni meselesi, basın tarihi, Jön Türkler, biyografi ve demografi tarihi ilgi alanlarıdır. Yazdığı ve yayına hazırladığı 7 kitabı; editörlüğünü yaptığı 12 kitabı; uluslararası, ulusal ve yerel 62 makalesi; uluslararası ve ulusal sempozyumlarda sunulan ve basılan 39 bildirisi; uluslararası ve ulusal kitaplarda yayımlanan 40 kitap bölümü bulunmaktadır.

**Assoc. Prof. Dr. Nejdet BİLGİ | Manisa Celal Bayar University |
nejdet.bilgi[at]gmail.com | ORCID: 0000-0002-2288-616X**

Assoc. Prof. Dr. Nejdet Bilgi was born in Ordu in 1959. He graduated from Ege University, Faculty of Literature, Department of History in 1986. He is an expert on the history of the Republic of Türkiye. In 1996, he received the title of doctor and in 2018 he received the title of associate professor. He is currently working as a faculty member at Manisa Celal Bayar University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History. His research interests include local history, Armenian issue, press history, Young Turks, biography and demography. He has authored and edited 7 books; edited 12 books; 62 international, national and local articles; 39 papers presented and published in international and national symposiums; 40 book chapters published in international and national books.